

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI
VA ADABIYOTI UNIVERSITETI HUZURIDAGI ILMIY DARAJALAR
BERUVCHI DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 RAQAMLI ILMIY KENGASH
ASOSIDAGI BIR MARTALIK ILMIY KENGASH**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

SAYFULLAYEV BAURJAN NURUMBETO‘G‘LI

**O‘ZBEK VA QOZOQ TILLARI KONTAKTINING BADIY
ADABIYOTDAGI XUSUSIYATLARI
(O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI QOZOQ ADIBLARI ASARLARI
MISOLIDA)**

**10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog‘ishtirma tilshunoslik va
tarjimashunoslik**

**FILOLOGIYA FANLARI BO‘YICHA FALSAFA DOKTORI (PhD)
DISSERTATSIYASI AVTOREFERATI**

Toshkent – 2024

**Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati
mundarijasi**

**Contents of dissertation abstract of the doctor of philosophy (PhD) in
Philological Sciences**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по филологическим наукам**

Sayfullayev Baurjan Nurumbeto‘g‘li

O‘zbek va qozoq tillari kontaktining badiiy adabiyotdagi xususiyatlari
(O‘zbekiston Respublikasi qozoq adiblari asarlari misolida).....3

Sayfullayev Baurzhan Nurumbetovich

Features of the contact of the Uzbek and Kazakh languages in fiction (as an example
of the works of Kazakh writers of the Republic of Uzbekistan)..... 25

Сайфуллаев Бауыржан Нурумбетович

Особенности контакта узбекского и казахского языков в художественной
литературе (на примере произведений казахских писателей Республики
Узбекистан).....47

E‘lon qilingan ishlar ro‘yxati

List of published works
Список опубликованных работ..... 56

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI
VA ADABIYOTI UNIVERSITETI HUZURIDAGI ILMY DARAJALAR
BERUVCHI DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 RAQAMLI ILMY KENGASH
ASOSIDAGI BIR MARTALIK ILMY KENGASH**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

SAYFULLAYEV BAURJAN NURUMBETO‘G‘LI

**O‘ZBEK VA QOZOQ TILLARI KONTAKTINING BADIY
ADABIYOTDAGI XUSUSIYATLARI
(O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI QOZOQ ADIBLARI ASARLARI
MISOLIDA)**

**10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog‘ishtirma tilshunoslik va
tarjimashunoslik**

**FILOLOGIYA FANLARI BO‘YICHA FALSAFA DOKTORI (PhD)
DISSERTATSIYASI AVTOREFERATI**

Toshkent – 2024

Falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi mavzusi O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasida B2023.3.PhD/Fil3883 raqam bilan ro‘yxatga olingan.

Dissertatsiya Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetida bajarilgan.

Dissertatsiya avtoreferati uch tilda (o‘zbek, ingliz, rus (rezyume) Ilmiy kengash veb-sahifasida (www.tsuull.uz) va “ZiyoNet” Axborot-ta’lim portalida (www.ziyonet.uz) joylashtirilgan.

Ilmiy rahbar:

Ashirboyev Samixon,
filologiya fanlari doktori, professor

Rasmiy opponentlar:

Muhamedova Saodat Xudoyberdiyevna
filologiya fanlari doktori, professor

Mingboyev Nurlan Djakipovich
filologiya fanlari doktori, professor

Yetakchi tashkilot:

Guliston davlat universiteti

Dissertatsiya himoyasi Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti huzuridagi ilmiy darajalar beruvchi DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 raqamli Ilmiy kengash asosidagi bir martalik Ilmiy kengashning 2024-yil “___” _____ soat ___ dagi majlisida bo‘lib o‘tadi (Manzil: 100100, Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko‘chasi, 103. Tel.: (99871) 281-42-44; faks: (99871) 281-42-44, (www.tsuull.uz); e-mail:: monitoring@www.tsuull.uz).

Dissertatsiya bilan Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetining Axborot-resurs markazida tanishish mumkin (___ raqam bilan ro‘yxatga olingan). Manzil: 100100, Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko‘chasi, 103. Tel.: (99871) 281-42-44; faks: (99871) 281-42-44, www.tsuull.uz).

Dissertatsiya avtoreferati 2024-yil “___” _____ kuni tarqatildi.
(2024-yil “___” _____dagi ___ raqamli reestr bayonnomasi).

Sh.S.Sirojiddinov

Ilmiy darajalar beruvchi ilmiy kengash asosidagi
bir martalik ilmiy kengash raisi, filol.f.d.,
akademik

Q.U.Pardayev

Ilmiy darajalar beruvchi ilmiy kengash asosidagi
bir martalik ilmiy kengash ilmiy kotibi, filol.f.d.,
professor

S.E.Normamatov

Ilmiy darajalar beruvchi ilmiy kengash asosidagi
bir martalik ilmiy kengash qoshidagi ilmiy
seminar raisi, filol.f.d., professor

KIRISH (falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi annotatsiyasi)

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Jahon tilshunosligida tillar kontakti masalasiga e'tibor kuchaydi. Ma'lumki, tarixan taqdir bog'lagan tillar va shevalarning rivojlanish xususiyatlari hamda dunyoda aholi migratsiyalarining kuchayishi tillar kontaktiga keng yo'l ochmoqda. Bu muammo kishilik jamiyatining barcha bosqichlarida yuz berib kelgan, lekin uni ilmiy asosda o'rganish jahonda XIX asrda qiyosiy-tarixiy tilshunoslikning paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'ldi. Bu davrda paydo bo'lgan "to'lqin nazariyasi"¹ tillar orasidagi aloqaning tabiiyigini isbotlab bergan edi. Jahon tilshunosligida tillar kontakti turlicha nomlanib keldi. Ular ichida "tillar ittifoqi" tushunchasi mashhur bo'lib, u keyingi davrlarda ham davom etdi. "Tillar kontakti" tushunchasi "tillar ittifoqi" tushunchasini to'raligicha almashtirmasa ham, ularning umumiy xususiyatlarini birlashtira oladi. Bu esa har bir tilshunoslik, shu jumladan, turkologiya oldiga dolzarb masalani keltirib chiqaradiki, bu muammo ushbu tadqiqot ishining asosini tashkil etadi.

Dunyo tilshunosligida tillar kontaktining bir necha turlari qayd qilinadi: tillar kontakti, bilingvizm, so'z o'zlashtirish, interferensiya, substrat va boshqalar. Bu ishda ularni e'tiborga olgan holda, yangi jarayon, ya'ni tarixan bir makonda yashayotgan o'zbek va qozoq xalqlari tillari kontakti natijasida shu xalqlar arealidagi ikki tillilik sharoitida yaratilgan qozoq tilidagi badiiy adabiyotda o'zbek tiliga xos bo'lgan xususiyatlarning aks etishi masalasini o'rganish dolzarbdir. Shuningdek, fanda tillar kontaktiga bag'ishlangan tadqiqotlarning natijasi bo'lgan matnlar leksik-semantik, sintaktik-semantik, funksional-uslubiy, kommunikativ-pragmatik va boshqa aspektlarda nazariy tadqiq qilish ham rivojlantirilmoqda. Endilikda tillar kontakti xususiyatlarini nazariy o'rganish² bilan birga, uning biz ilgari surayotgan yangi yo'nalishi, ya'ni dialektal zonadagi yetakchi tilning kontaktdagi tilga ta'siri hamda ularning shu arealdan yetishib chiqqan adiblar ijodida qo'llanishiga bag'ishlangan ishlar ham bor³, lekin O'zbekiston Respublikasidan yetishib chiqqan va o'zbek shevalari ruhiyatida shakllangan adiblar asarlarida o'zbek tili va uning shevalariga xos xususiyatlaridan foydalanishi masalasi hozirgacha tadqiqot obyekti bo'lmagan. Bu muammo ushbu dissertatsion ishning *dolzarb* masalasi sifatida qaralmoqda va u O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qo'yayotgan til siyosatiga monand amalga oshirilmoqda.

Mustaqillik davrida jahon tillari va shevalarining hozirgi taraqqiyot tarzi unga nisbatan yangi yo'nalishlarda tadqiqot ishlarini olib borishni taqozo qilmoqda. Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasining Toshkent, Buxoro, Navoiy, Jizzax viloyatlarida o'zbeklar bilan yonma-yon, aralash holda qozoq xalqi vakillari yashaydi. Ularning tili qozoq tili bo'lsa-da, o'zbek tilini kundalik turmushida qo'llay oladilar. Boshqacha aytganda, bilingvizm hukm suradi. Shu arealdan qozoq xalqining shoir va yozuvchilari ham yetishib chiqqan. Ular qozoq tilida ijod

¹ Гаджиева Н.З. Проблемы тюркской ареальной лингвистики. – Москва: Наука, 1975. – С. 208.

² Бахтирчиева У. М. Художественный билингвизм и особенности русского художественного текста писателя билингва: автореф. ... доктора филол. наук. – Москва, 2005.

³ Рахимжанов К. Х. Языковые контакты и их отражения в региональной художественной литературе (на материале творчества писателей Павлодарского прииртышья): автореф. ... канд. филол. наук. – Алматы, 2005.

qiladilar, lekin asarlari tilining o'ziga xos xususiyatlari borki, ular shu areal turmush tarzi, mahalliy ishlab chiqarish, siyosiy, madaniy jarayonlar, o'zaro muloqot tufayli o'ziga xos shevalarni, ya'ni o'zbek tilining kuchli ta'siridagi shevalarini hosil qilgan. Bu shevalar qadiman shakllangan bo'lib, mahalliy qozoq xalqi ruhiyatiga singib ketgan. Bu esa mahalliy qozoq adiblari asarlari tilining qozoq adabiy tilidan o'ziga xosligi bilan ajralib turishiga olib kelgan. Albatta, bu kabi jarayonlarni faqat o'zbek-qozoq tillari munosabatida emas, balki dunyoning barcha regionlarida ham qayd qilish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 13-maydagi PF-4797-son "Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to'g'risida", 2019-yil 21-oktyabrdagi PF-5850-son "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2020-yil 20-oktyabrdagi PF-6084-son "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonlari; 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-son "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2018-yil 5-iyundagi PQ-3775-son "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", 2019-yil 4-oktyabrdagi PQ-4479-son "O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi qonuni qabul qilinganligining o'ttiz yilligini keng nishonlash to'g'risida"gi qarorlari hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya ilmiy natijalari muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor yo'nalishlariga mosligi. Dissertatsiya respublika fan va texnologiyalar hamda innovatsion rivojlanishining I. "Axborotlashgan jamiyat va demokratik davlatni ijtimoiy, huquqiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy-ma'rifiy rivojlantirishda innovatsion g'oyalar tizimini shakllantirish va ularni amalga oshirish yo'llari" ustuvor yo'nalishiga muvofiq amalga oshirilgan.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Qozoq-o'zbek tillari kontakti qozoq dialektologiyasiga oid ishlarda ham o'rganilgan. Bunday ishlar jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

G'. Qaliyev va Sh. Saribayevlar "Қазақ диалектологиясы" (1967) darsligida dastlab Janubiy Qozog'iston viloyati va O'zbekiston Respublikasidagi o'zbek tilidan qozoq shevalariga o'tgan so'zlar haqida fikr yuritadi, lekin bunday so'zlarni shu arealdagi qozoq shevalarining o'ziga xosligi sifatida tavsiflaydi, balki ular o'zbek tilidan o'zlashtirilgan deb qaralmagan.

T. Aydarov "Қазақ тілінің лексикалық ерекшеліктері" (1975), "Лингвистикалық география" (1977), "Проблемы диалектной лексикологии и лингвистической географии" (1991) asarlarida Toshkent, Buxoro viloyati qozoq shevalarini o'rganishda va keyingi areal tadqiqotlarida mahalliy qozoqlar shevalaridagi, asosan, o'zbek tiliga (shevalariga) xos leksik o'zlashmalar va ularning semantik o'ziga xosligi to'g'risida ma'lumot beradi.

O. Naqisbekov, I. A. Quttimuratovalar ishlarida ham qozoq shevalariga o‘zbek tilidan o‘tgan so‘zlar tavsiflanadi. Lekin mahalliy qozoq adiblari asarlarida o‘zbek tilidan o‘tgan so‘zlarning qo‘llanishiga bag‘ishlangan tadqiqotlar amalga oshirilmagan.

Tadqiqotning dissertatsiya bajarilayotgan oliy ta’lim muassasasi ilmiy tadqiqot ishlari rejalari bilan bog‘liqligi. Dissertatsiya Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universiteti ilmiy tadqiqot rejasiga muvofiq “O‘zbek folklori va shevalarining areal tadqiqi” mavzusi doirasida amalga oshirilgan.

Tadqiqotning maqsadi O‘zbekiston Respublikasida istiqomat qilgan va ta’lim olgan qozoq adiblari asarlarida o‘zbek tili va dialektlariga oid unsurlarning qo‘llanishini asoslashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

tillar kontaktining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘zbek-qozoq tillari munosabatidagi xususiyatlari, uning tarixiy ildizlari va nazariy asoslarini tahlil qilish;

O‘zbekiston qozoq adiblarining qaysi til areallari xususiyatlaridan foydalanganligini faktik misollarda ko‘rsatish;

qozoq adiblari asarlaridagi o‘zbek tili unsurlarining doirasini aniqlash;

qozoq adiblari asarlaridagi o‘zlashgan leksik birliklarning semantik guruhlarini belgilash;

qozoq adiblari asarlarida o‘zbek tili so‘zlashuv tilida qo‘llanayotgan fors va arab tillaridan o‘zlashgan so‘zlarning ma’no xususiyatlarini tahlil qilish;

o‘zbek tilidan olingan so‘zlarning asar badiiy qimmatini belgilashdagi o‘rnini ko‘rsatish;

adiblar asarlaridagi o‘zbek va qozoq tillari unsurlari ishtirokida so‘z yasash qolipini aniqlash;

adiblar asarlaridagi o‘zbek tiliga xos grammatik shakllarning aks etishini aniqlash va uni qozoq tili bilan qiyoslash.

Tadqiqotning obyekti Mekembay Omarovning “Ай астындағы айналайындар”, To‘legen Aybergenovning “Бір тойым бар”, Saparbek Imanbekovning “Туған жер тынысы” she’riy to‘plamlari, Rahmetulla Rayimqulovning “Қара жорға” romanidagi o‘zbek tili va uning shevalariga xos so‘zlar va grammatik shakllardir.

Tadqiqotning predmeti O‘zbekiston Respublikasidagi qozoq adiblari asarlaridagi o‘zlashgan so‘z va grammatik shakllarni lingvistik tahlil qilishdir.

Tadqiqotning usullari. Mavzuni yoritishda mazmuniy, qiyosiy, qiyosiy-tarixiy hamda areal tahlil usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi:

qozoq-o‘zbek tillari kontakti natijasida o‘zbek tili xususiyatlarining mahalliy qozoq adiblari asarlarida aks etishi masalasi ilk bor dalillanib, turkiy til vakillari bo‘lgan qozoqlarning o‘zbek tili voqeligida yashashi va uning natijasi o‘laroq qozoq tilli aholi qaysi arealda yashashiga ko‘ra shu yerdagi o‘zbek shevalari, shuningdek,

ularning o‘zbek tilidagi axborot tizimlaridan, badiiy va ilmiy adabiyotlar orqali o‘zbek tiliga xos xususiyatlarning o‘zlashtirilishi jarayonlari ochib berilgan;

qozoq-o‘zbek tillari kontaktini ilmiy asoslash jahon tajribalaridagi nazariyalar asosida amalga oshirilib, bu kontakt jahon amaliyotida e’tirof etilayotgan adstrat darajasida ekanligi belgilangan hamda ishda qozoq tili areallaridagi o‘zbek tili xususiyatlarining mahalliy qozoq adiblari asarlarida aks etishi ijtimoiy, madaniy hayot natijasi ekanligi asoslangan;

qozoq adiblari mahalliy koloritni reallashtirishda faqat o‘zbek shevalari ta’siri bilan chegaralanib qolgan emas, shu bilan birga, o‘zbek tilidagi badiiy va ilmiy adabiyot, vaqtli matbuot va boshqa axborot vositalaridan kundalikda foydalanishlari ularga o‘zbek tili leksik va semantik xususiyatlarini, so‘z yasash, morfemik tizimi va turg‘un birikmalarini ham asarlarida qo‘llashga yo‘l ochganligi ochib berilgan;

mahalliy qozoq adiblari asarlaridagi yerlik qozoqlar nutqida uchraydigan o‘zbek tiliga xos, mahalliy qozoq shevalariga o‘zbek tili orqali o‘tgan forscha va arabcha so‘zlarning qozoq tilidagi ma’nolari aniqlangan o‘zbekcha morfemalar va turg‘un birikmalarining qozoq adabiy tiliga o‘zlashib ketganligi hamda ulardan ba’zilarining faqat badiiy asarning mohiyatini belgilash chog‘ida zaruratan foydalanilgan o‘rinlari farqlab dalillangan.

Tadqiqotning amaliy natijalari quyidagilardan iborat:

O‘zbekiston Respublikasida yashab ijod etayotgan adiblar asarlari tilini o‘rganish til madaniyati, tarixi, etnografiyasi, dialektologiyasi uchun muhim bo‘lgan ilmiy-nazariy ma’lumotlar dalillangan;

bu tadqiqot o‘zbek tili va shevalariga xos xususiyatlarning qozoq adiblari asarlaridagi qo‘llanishi tillar kontakti natijasi ekanligini isbotlashga xizmat qiladi;

qozoq adiblari asarlaridagi o‘zbek tili va u orqali o‘tgan so‘z hamda grammatik shakllar qozoq dialektologiyasi hamda o‘zbek areal lingvistikasi uchun ahamiyatli bo‘lib, ularning nazariy va amaliy boyitilishiga xizmat qiladi;

dissertatsiya ma’lumotlari qozoq adabiyotida kontaktdagi tildan foydalanishning o‘ziga xos xususiyatlari va mahalliy koloritni ifoda qilishdagi o‘rnini anglashga ham xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi muammoning aniq qo‘yilganligi, chiqarilgan ilmiy xulosalarning semantik, qiyosiy, qiyosiy-tarixiy tahlillar bilan asoslanganligi va ularning amaliyotga joriy etilganligi, o‘zbek tiliga xos bo‘lgan leksik birliklarning mahalliy adib asarlaridagi ma’nolaridan kelib chiqib yondashilgani hamda amaliyotga joriy etilganligi, olingan natijalarning vakolatli tuzilmalar tomonidan tasdiqlanganligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati shundaki, o‘zbek tili xususiyatlarining mahalliy qozoq badiiy adabiyotida aks etishini tahlil qilish, shu vaqtgacha monografik planda o‘rganilmagan o‘zbek va qozoq tillari kontakti, uning badiiy adabiyotdagi xususiyatlari to‘g‘risida ilmiy ma’lumot berilishi, natijada o‘zbek dialektologiyasi shu sheva bo‘yicha nazariy ma’lumotlar bilan to‘ldirilish orqali izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati qozoq-o‘zbek tillari kontakti bo‘yicha to‘plangan materiallar to‘lalgicha o‘quv jarayoniga tatbiq etilishi, o‘zbek va qozoq

areal lingvistikasida o'ziga xos o'rin tutishi to'g'risida ishonchli material sifatida xizmat qilishi, mavzu doirasida oliy o'quv yurtlari talabalariga maxsus kurs va seminarlar o'tishda manba sifatida foydalanish mumkinligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalarining joriy qilinishi. O'zbek va qozoq tillari kontaktining badiiy adabiyotdagi xususiyatlari tadqiqi bo'yicha olingan ilmiy natijalar asosida:

qozoq adiblari asarlaridagi o'zbek tilidan o'tgan so'z va grammatik shakllarning badiiylikni ta'minlashdagi o'rni bo'yicha olingan ilmiy-nazariy xulosalardan Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti huzuridagi Davlat tilida ish yuritish asoslarini o'qitish va malaka oshirish markazining 2022-2023-yillarda bajarilgan II-4721101717-raqamli "Xizmat ko'rsatish obektlari milliy nomlari interaktiv elektron platformasini yaratish" mavzusidagi innovatsion loyihada foydalanilgan (Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti huzuridagi Davlat tilida ish yuritish asoslarini o'qitish va malaka oshirish markazining 2023-yil 28-dekabrda 1435-son ma'lumotnomasi). Natijada qozoq-o'zbek tillari kontaktini ilmiy asoslash jahon tajribalaridagi nazariyalar asosida amalga oshirilib, bu kontakt jahon amaliyotida e'tirof etilayotgan adstrat darajasida ekanligi belgilangan hamda ishda qozoq tili areallaridagi o'zbek tili xususiyatlarining mahalliy qozoq adiblari asarlarida aks etishi ijtimoiy, madaniy hayot natijasi ekanligiga asos bo'lgan;

qozoq-o'zbek tillari kontakti natijasida o'zbek tili xususiyatlarining mahalliy qozoq adiblari asarlarida aks etishi masalasi ilk bor dalillanib, turkiy til vakillari bo'lgan qozoqlarning o'zbek tili voqeligida yashashi va uning natijasi o'laroq qozoq tilli aholi qaysi arealda yashashiga ko'ra shu erdagi o'zbek shevalari, shuningdek, ularning o'zbek tilidagi axborot tizimlaridan, badiiy va ilmiy adabiyotlar orqali o'zbek tiliga xos xususiyatlarning o'zlashtirilishi jarayonlariga doir ilmiy xulosalardan Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetida 2019-2022-yillarda bajarilgan A-OT-2019-10. "O'zbek tilida neyningning me'yoriy-huquqiy asoslarini yaratish" nomli amaliy loyihada foydalanilgan (Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetining 2024-yil, 17-aprelda 04/1-967-son ma'lumotnomasi). Natijada qozoq adiblari asarlaridagi o'zbek tili va u orqali o'tgan so'z hamda grammatik shakllar qozoq dialektologiyasi hamda o'zbek areal lingvistikasi uchun ahamiyatli bo'lib, ularning nazariy va amaliy boyitilishiga hamda kontaktdagi tillardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari va qozoq adabiyotida mahalliy koloritni ifoda qilishdagi o'rnini anglashga xizmat qilgan;

qozoq adiblari mahalliy koloritni reallashtirishda faqat o'zbek shevalari ta'siri bilan chegaralanib qolgan emas, shu bilan birga, o'zbek tilidagi badiiy va ilmiy adabiyot, vaqtli matbuot va boshqa axborot vositalaridan kundalikda foydalanishlari ularga o'zbek tili leksik va semantik xususiyatlarini, so'z yasash, morfemik tizimi va turg'un birikmalarini ham asarlarida qo'llashga doir ilmiy ma'lumotlardan "O'zbekiston" teleradiokanali DMning "Adabiy jarayon", "Арайлы өңір" dasturlarini tayyorlashda foydalanilgan (O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi "O'zbekiston" teleradiokanalining 2024-yil 20-iyundagi 04-36-763-son ma'lumotnomasi). Natijada, qozoq adiblari asarlaridagi o'zbek tili va u orqali o'tgan

soʻz hamda grammatik shakllar ham qozoq dialektologiyasi, ham oʻzbek areal lingvistikasi uchun ahamiyatli boʻlib, ularning nazariy va amaliy boyitilishiga xizmat qilgan.

Tadqiqot natijalarining aprobatsiyasi. Tadqiqot natijalari 6ta xalqaro, 2ta respublika ilmiy-amaliy anjumanlarida muhokamadan oʻtkazilgan.

Tadqiqot natijalarining eʼlon qilinganligi. Dissertatsiya mavzusi boʻyicha jami 17ta ilmiy ish chop etilgan. Shundan, Oʻzbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlarda 9ta maqola, jumladan, 4tasi respublika, 5tasi xorijiy jurnallarda nashr etilgan.

Dissertatsiyaning tuzilishi va hajmi. Dissertatsiya kirish, uch bob, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar roʻyxatidan iborat boʻlib, umumiy hajmi 150 sahifani tashkil etadi.

DISSERTATSIYANING ASOSIY MAZMUNI

“**Kirish**” qismida dissertatsiya mavzusining dolzarbligi asoslangan, tadqiqotning maqsadi va vazifalari, obyekt va predmetlari tavsiflangan, Respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor yoʻnalishlariga mosligi koʻrsatilgan, tadqiqotning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyati ochib berilgan, tadqiqot natijalarini amaliyotga joriy qilish, nashr etilgan ishlar va dissertatsiya tuzilishi boʻyicha maʼlumotlar keltirilgan.

Dissertatsiyaning birinchi bobi “*Tillar kontakti jarayonlarining fanda oʻrganilishi va uning ijtimoiy-madaniy asosi*” ga bagʻishlangan. Birinchi bobning birinchi paragrafi “*Tillar kontaktining ijtimoiy zarurligi va fanda oʻrganilishi*” deb nomlanib, unda tillar kontaktini, uning tarixi va rivojlanishini oʻrgangan tilshunos olimlar U.Vaynrayx, J.Bogana, Y.V.Xapilina, Q.X.Raximjonov, K.Rahmonberdiyev, T.Aydarov tomonidan va boshqa tadqiqotchilarning ilmiy-nazariy xulosalariga tayanib, tillar kontakti, shu jumladan, oʻzbek va qozoq tillari kontakti, uning badiiy adabiyotdagi xususiyatlari toʻgʻrisida fikr-mulohazalar yuritilgan.

Dunyoda hech bir til yoʻqki, u boshqa tillar bilan aloqada boʻlmasin. Bunday aloqalar obyektiv reallik boʻlib, u tilshunoslikda doimiy ravishda ilmiy tadqiqotlarga asos boʻlib kelgan⁴ va hamon bu muammo kun tartibidan olinmagan. Bu masala areal lingvistikada yangi mazmunga ega boʻldiki, u bilan maxsus boʻlim – kontaktologiya shugʻullanmoqda, yaʼni aloqadagi til va shevalar kontaktologiya boʻlimining obyekti boʻlib qoldi. Fanda lingvistik kontaktologiyaning turli talqinlari bor. Bu muammo *kontakt lingvistikasiga* xosdir. Kontakt lingvistikasi yoki lingvistik kontaktologiya ham areal lingvistika, ham umumiy tilshunoslikda umumiy muammo sifatida qaraladigan boʻldi. Shundan umumiy tilshunoslik asosan tillar kontakti bilan shugʻullansa, areal lingvistika, yuqorida taʼkidlanganidek, har ikkala lingvistik hodisani, yaʼni tillar kontaktini va shevalar kontaktini tadqiq qiladi.

---

⁴ Ashirboyev S. Areal lingvistika. – Toshkent: Bookmany print, 2023. – B. 66.

Shuni qayd etish lozimki, tillar kontaktining xarakterini U.Vaynrayx quyidagicha talqin qilgan edi:

1) kazual, ya'ni doimiy bo'lmagan, tasodifiy kontakt; bu tillarning muttasil bo'lmagan kontakti tufayli yuz beradi, uning oqibatida u qadar ko'p bo'lmagan so'z o'zlashtiriladi;

2) permanent, ya'ni doimiy va yaqin kontaktlar, ular tillarning intensiv kontaktidir⁵. Qozoq-o'zbek tillarining biz o'rganayotgan arealdagi kontaktini keyingi kontaktlar jumlasiga kiritish mumkin, chunki bu arealdagi qozoq-o'zbek tillari aloqasi qadimiy va doimiydir⁶.

Shuni aytish lozimki, tillarning tashqi tarixiy rivojlanishida tillar kontaktining o'rni alohida. Tillar boshqa tillar, xususan, qo'shni tillar bilan aloqada bo'lganligi uchun turli darajada aralashgan bo'ladi. Uning natijasida, birinchidan, turli xildagi o'zlashmalarni vujudga keltiradi; ikkinchidan, konvergent tillarni hosil qiladi; uchinchidan, tillar assimilyatsiyasiga olib keladi. Tillar kontakti – jamiyat taraqqiyoti bilan bog'langan murakkab va ko'pbosqichli jarayon. Uni yana ham ochiqalaydigan bo'lsak, tillar kontakti ekstralingvistik omillarlar bilan belgilanadi, ya'ni bunda madaniy, iqtisodiy va etnik omillar yetakchi rol o'ynaydi⁷.

O'zbekistondagi o'zbek shevalariga xos mintaqaviy xususiyatlar O'zbekiston qozoqlari nutqida o'z ifodasini topgan va hatto mahalliy qozoq yozuvchilarining asarlarida ham aks etgan.

Ikki xalqning bir arealdagi o'zaro aloqasi ijtimoiy zaruriyat hisoblanadi hamda bu ikki xalqning barcha faoliyatlari sohalarida namoyon bo'ladi: dastlab ularning xo'jalik faoliyatida, so'ng madaniy hayotida va, albatta, tilida ko'rinadi. Qozoqlar va o'zbeklar yashayotgan areallarda kundalik muomala, radio, axborot turlaridan foydalanish, televidenie va ommaviy majlislarning o'zbek tilida olib borilishi hamda o'zbek tilida ish yuritishlar kontaktlarni belgilovchi faktorlar hisoblanadi. Biz uchun ularning til aloqalari muhim bo'lib, bu shunchaki oddiy aloqa emas, balki intralingvistik mohiyatga ega bo'lgan aloqadir.

Birinchi bobning ikkinchi paragrafi *“O'zbekistonlik qozoq adiblari asarlaridagi o'zbek tiliga xos unsurlarining areallari”* deb nomlangan.

O'zbekiston Respublikasining Toshkent, Sirdaryo, Jizzax, Navoiy viloyatlarida qozoqlar g'uj bo'lib yoki o'zbeklar bilan aralash yashaydilar, bu esa o'ziga yarasha tillar kontaktini vujudga keltiradi. Bu viloyatlardagi qozoq shevalarini areal jihatidan o'rgangan T.Aydarov uning atrof shevalari bilan birgalikda 2 arealini ajratadi:

1. Toshkent atrofi qozoq shevalari. Unga Toshkent viloyatining Bo'stonliq, Qibray, Yuqori Chirchiq, Quyi Chirchiq, Oqqo'rg'on, Bo'ka, Piskent, Yangiyo'l, Chinoz aholi joylari; Sirdariyo va Jizzax viloyatining Sirdariyo, Forish, Arnasoy aholi joylari; Turkiston viloyatining Keles, Sariog'och, Chordara, Yettisoy, va boshqalar keltirilgan. Toshkent atrofi qozoq shevalari deganda yana prof. T.Aydarovning bir fikrini inobatga olish zarur bo'ladi, ya'ni T.Aydarov bu

⁵ Вайнрайх У. Языковые контакты. – Киев: Вища школа, 1979. – 255 с.

⁶ Айдаров Т. Лингвистикалық география. – Алматы: Мектеп, 1977, - Б.144.

⁷ Вайнрайх У. Языковые контакты. – Киев. Вища школа, 1979. – 255 с.

shevalarga hozirgi Turkiston viloyati (unda Chimkent viloyati deyilgan) shevalarini ham taalluqli deb hisoblaydi⁸. Bu fikrda jon bor. Haqiqatdan ham hozirgi Turkiston viloyati qozoqlari shevasining alohida xususiyati bor, boisi bu arealda qozoqlar va o'zbeklar aralash yashaydi va bu yerdagi qozoq tilining o'zbek shevalariga va o'zbek shevalarining qozoq tiliga kuchli ta'siri bor.

2. Buxoro qozoqlarining shevasi. Bunga Tomdi, Konimex, Navoiy, Qorako'l, Romiton va Nurotagacha bo'lgan aholi joylarini kiritadi⁹. Bizningcha, bu viloyatda qozoq diasorasining nisbiy til mustaqilligi saqlanadi, lekin maktab-maorif ishlari, axborot tizimlari orqali o'zbek tilining ta'siri bor.

So'zsiz, qozoq adiblari shu areallarning qaysi birida tug'ilgan va ulg'aygan hamda ta'lim olgan bo'lsa, o'sha aralash qozoq shevalarida muomalada bo'lgan, shu tufayli ham bu sheva ularning asarlarida aks etgan.

Birinchi bobning uchinchi paragrafi "*Qozoq-o'zbek tillari kontakti aks etgan qozoq badiiy asarlari tavsifi*" deb nomlangan. Ushbu paragrafda tadqiqotimizning obyekti bo'lgan O'zbekiston Respublikasida tug'ilib o'sgan adiblar M.Omarov, T.Aybergenov, R.Rayimqulov va S.Imanbekovlarning hayoti va ijodi haqida qisqacha ma'lumotlar beriladi va ushbu mahalliy adiblar asarlarida qozoq-o'zbek arealidagi kundalik turmushda ishlatiladigan so'zlar, region aholisining kasbiy faoliyatida foydalangan so'zlari, arealga xos turli grammatik shakllar bilan birga, kishi ismlari, joy nomlari haqida ma'lumotlar berildi.

Ishning ikkinchi bobi "*Qozoq adiblari asarlaridagi o'zbek tili leksikasining semantik xususiyatlari*" ga bag'ishlangan bo'lib, bunda o'zbek tilidan o'zlashgan so'zlar va so'z shakllari, o'zbek tili orqali fors hamda arab tilidan o'zlashgan so'zlar va so'z shakllari tavsif qilingan.

II bobning "*O'zbek tilidan o'zlashgan so'zlar*" nomli birinchi paragrafida qozoq adiblari ijodida o'zbek tili shevalari, adabiy til va uning tarixiga oid so'zlar semantik guruhlariga ajratilgan holda tavsif qilingan.

O'zbek va qozoq tillari kontakti jarayonida o'zbek tilidan qozoq shevalariga ko'proq mahalliy shevalardan o'tgan. Bu fikrni mahalliy adiblar ijodida bunday so'zlarning qo'llanish miqdorining fors va arab tillari o'zlashmalariga nisbatan aytmoqdamiz. Bizning hisob-kitoblarimizga qaraganda o'zbekcha (turkiy) so'zlar 126ta, fors tili o'zlashmalari 82ta va arab tili o'zlashmalarini 79tani tashkil etadi.

Mahalliy qozoq adiblari ijodidagi kontakt tufayli qozoqlar shevasiga o'zlashgan so'z va so'z shakllarining ikki toifasi to'g'risida fikr yuritimiz. Bular: 1. O'zbek tilidan o'zlashgan so'zlar va so'z shakllari. 2. O'zbek tili orqali fors hamda arab tilidan o'zlashgan so'zlar va so'z shakllari.

O'zbek tilidan o'zlashgan so'zlar, avval aytilganidek, mahalliy qozoq adiblari asarlarida o'zbek tilidan o'zlashgan so'zlar to'rt manba orqali olinganligi asoslandi: 1) o'zbek tili shevalari, so'zlashuv nutqidan o'zlashgan so'zlar. Bunday so'zlar qozoq adiblari ijodida ancha ko'p uchraydi, albatta, bu holat, avval ta'kidlaganimizdek, ularning mahalliy o'zbek aholisi bilan doimiy kontaktining natijasidir. 2) adabiy tildan, ya'ni badiiy adabiyot, ta'lim tizimi jarayonida

⁸ Айдаров Т. Қазақ тілінің лексикалық ерекшеліктері. – Алматы: Мектеп, 1975. – Б. 98

⁹ Айдаров Т. Лингвистикалық география. – Алматы: Мектеп, 1977, - Б. 45.

o‘zlashgan so‘zlar. To‘g‘ri, badiiy adabiyotdan o‘zlashgan so‘zlar kamchilikni tashkil etadi. Buning boisi qozoqlar o‘zbek adiblarining asarlarini, asosan, tarjimada o‘qiydilar, lekin qozoq adiblarining o‘zbek tilidagi tarixiy va zamonaviy mavzudagi adabiyotlarni o‘z originalida o‘qishi keng ommalashgan. Shuning uchun ham qozoq adiblari bu adabiyot tilidan anchagina so‘zlarni o‘zlashtirganlar; 3) vaqtli matbuot, radio, televidenie va ommaviy majlislar; 4) mahalliy o‘zbeklar bilan turmush tarzining umumiyligi.

Tadqiqotda o‘zbek tilidan o‘zlashgan so‘zlarni quyidagicha mavzui guruhlariga bo‘lib o‘rganildi. Ularning ayrimlarini keltiramiz:

Qarindosh-urug‘ va shaxsni bildiruvchi so‘zlar. Bu semantik guruhga oid so‘zlar o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Qozoq adabiyotida milliy an‘analarga xos sof qozoqcha so‘zlarga ko‘p e‘tibor beriladi. Shunga qaramasdan mahalliy shevalar badiiy adabiyotga o‘z ta‘sirini o‘tkazgan:

таға – тоғ‘а: *Есімде таға жұртта жүрген кезім.*

Жал ұстап, тай, құнанды мінгендерім.

Қақсайдың ең төріне жетіп алып,

Қақ қардың үңгіріне кіргендерім (СИ 78). Т.Айдаров ham

Toshkent atrofidagi qozoq shevalarida *нағашы* o‘rnida *таға* so‘zi qo‘llanishini qayd qilgan¹⁰. Aslida qozoq tilida *нағашы* so‘zining qo‘llanish doirasi keng. *Нағашы* so‘zidan mahalliy adiblar ham foydalanishgan: *Жылап қалдым ақ тайлы // Нағашымды көргім кеп* (МО 24).

ер – ер: *Егер менің ерім Сейім халықтың қас жауы болса, онда сол халықтың досы кім?* (PP 116). *Иә, сол жігіт болады біздің еріміз* (PP 284). Qozoq tilida *er* so‘zi shaxslarga, ya‘ni jinsni ko‘rsatishda qo‘llanadi, lekin bu so‘zning *jufti halol* ma‘nosi qayd qilinmaydi, balki bu ma‘noda qozoq adabiy tilida uning *күйеу* varianti amalda qo‘llanadi. Bu misolda adib personajning mag‘rurlanishini o‘zbekcha so‘zni qo‘llash orqali hosil qilmoqda va mahalliy koloritni yuzaga keltirmoqda. Aslida adib *күйеу* so‘zidan ham foydalangan o‘rinlari bor.

Oziq-ovqat va unga aloqador so‘zlar. Bunday so‘zlardan ham adiblar foydalanishgan. Qozoqlar o‘z taomlarini qadrlaganlar, shunday bo‘lsa-da, mahalliy qozoqlar o‘zbekcha taomlarni ham suyib iste‘mol qilishgan va ularning ifodasi bo‘lgan bunday so‘zlar badiiy asarlarda aks etgan:

тушпара – chuchvara: – *Татпап ең дәмін ешбірің*

Ұяшақ,

Ұяң үш бала?

Мінеки, сендер кешқұрым

Жейсіндер ыстық тушпара (МО 9). Bu taom

o‘zbek va uyg‘ur xalqlarining sevimli taomlaridan biri ekanligi ayon¹¹. Shunisi ma‘lumki, bu taom qozoq xalqida keyingi davrlarda odat bo‘lmoqda.

қатық – қатіқ: *Бір көргеннен адам сыры байқалмас,*

Байқаймын деп бәлкім ешкім айта алмас.

¹⁰ Айдаров Т. Қазақ тілінің лексикалық ерекшеліктері. – Алматы: Мектеп, 1975. – Б. 127.

¹¹ Bu taomning qaysi xalq va millatda dastlab paydo bo‘lganligi masalasi boshqa ishda muhokama qilinadi.

*Кей жандар бар ұйып тұрған қатықтай,
Анау-мынау қозғағанга шайқалмас* (ТА 16). Bu o‘rinda adib qozoq tilidagi *ayron* so‘zini qo‘llay olmas edi, chunki bu so‘z qo‘llansa, mahalliy kolorit buzilar edi.

Kiyim-kechak nomlari. Kiyim-kechak nomlarining aksariyati o‘zbek va qozoq xalqlari uchun umumiy bo‘lgan, shunday bo‘lsa-da, adiblar asarlari tilida mahalliy shevalardagi o‘zbek tiliga xos so‘zlar uchraydi:

сым – shim: *Ашуыма шын тиін,
Құлақтары шұнтийып,
Жынды джинси сым киін*

Жіптіктей боп сымпыып (МО 139). Qozoq adabiy tilida *шалбар* so‘zidan foydalaniladi. Bu so‘zni mahalliy adiblar ham qo‘llaganlar: *Зер сала байқап қараған жан осы кезде басына тер сіңіп әбден сауыс боп қатқан қалпақ, үстіне жейдесіз шидам шекпен, бұтына жүннен тоқыған ескі шалбар, аяғына мал терісінен илеп жасаған шоқай киген қарттың тұла бойынан, ішкі дүниесінен гажан бір сырларды ұққан болыр еді* (PP 14).

Belgi-xususiyat, imkoniyatni anglatuvchi so‘zlar.

гөззал – go‘zal: *Абайша айтсам қалам қас,
Навоиша айтсам гөззал тым.
Әзіл-сыр шертіп аралас,*

Жан-жүйесін қозғалттым (ТА 300). Adib asarida bu so‘zning o‘zbek tilidagi fonetik qobig‘idan ancha yiroqlashtirilgan. Lekin shu muallifning o‘zi uning **гөзал** (*go‘zal*) variantini ham ishlatadi:

*Көз алмай келем толғанған
Көзінен теңіз – гөзалдың.
Ұйқысыз атқан таңдардан,*

Таң түстес менің көз алдым (ТА 32). Birinchi misolda “з” undoshining ikkilangan holda qo‘llanishi uni his-hayajon va ehtiros bilan talaffuz qilinishiga ishora qilishi ko‘zda tutilgan bo‘lishi mumkin. Bu so‘zda singarmonizmning buzilishi ham uning qozoq tiliga singishib ketmaganligini ko‘rsatadi. Qozoq tilida uning *сұлу* sinonimi qo‘llanadi.

Narsa-qurol, taqinchoq, uy-ro‘zg‘or buyumlari nomlarini ifodalovchi so‘zlar. Bunday so‘zlar adib asarlarida siyrak uchraydi, mavjudlari ham mahalliy qozoq shevasi vakillari nutqiga o‘zlashib ketmagan.

көзәйнек – ko‘zoynak: *Түн қойнынан шартарапқа жол ашқан,
Жиырма бес! Жұлдыздарға толы аспан.
Қою шапты, көзәйнексіз ұлылық,*

Бір қимылы тұлғасына жарасқан (ТА 48). Qozoq tilida uning *көзілдірік* varianti qo‘llanadi. Adibning *көзәйнек* so‘zini qo‘llashi, albatta, mahalliylikni ifodalash uchundir.

Payt semali so‘zlar. Bunday so‘zlar ham siyrak uchraydi, bu qozoq adiblarining qozoq tilidagi umumturkiy payt ma‘noli so‘zlardan unumli foydalanilganligi bilan izohlanadi:

азан – azon: *Хан арық барып азанда*

*Құлаштан жүзіп көргемін,
Тобымнан сірә жазам ба,
Дәл түсте Бардан кәлдемін (МО 73). Бүгін азаннан бери
атыңызды талай рет естип, тұла бойым талай дірілдеп еді (PP 303). Qozoq
tilida bu ma'no таңерте so'zi bilan ifoda qilinadi.*

*шақ – chog': – Жандарың ашып, қабырғаң емес сөгілер,
Жерің бе осы жеткенше сөзің сөгінер?
Сарқылдап біздер қайнаған шақта, ыстық су
Басқаға емес, өз бауырымызға төгілер (МО 104). Шадыман
болған шақ қайда... (МО 238). Qozoq tilida bu ma'no кез, уақыт kabi so'zlar bilan
ifoda qilinadi.*

O'rin semali so'zlar. Adiblar asarlarida bunday so'zlar ham siyrak uchraydi.

таман – tomon: *Аң көрсе малы таманда,*

*Барлығы бітті – тамам да (МО 53). Кейде ол бүлк
етпей, аласы мол үлкен тана көздерін жұмып, мойнын домбыраның құлағына
таман әнтек ие түсіп, маужырап та отырды (PP 8). Qozoq so'zlashuv tilida
таман (tomon) so'zi ishlatilmaydi. To'g'ri, misollardagi har ikkala qo'llanishda
o'zbek tilidagi kabi yo'nalish tushunchasi aks ettirilgan. Birinchi qo'llanishda
таман so'zini жақ so'zi bilan, ikkinchi qo'llanishda қарай (qarab) so'zi bilan
berish imkoniyati bor edi, lekin bunga poetik maqsad yo'l qo'ymas edi, ya'ni
таманда so'zi тамам да so'z shakliga qofiya qilinganligini e'tiborga olish
mumkin.*

II bobning ikkinchi paragrafi “Qozoq adiblari asarlaridagi o'zbek tiliga o'zlashgan forsha so'zlar semantikasi” deb nomlangan bo'lib, o'zbek so'zlashuv tilida qo'llanayotgan hamda o'zbek shevalariga o'zlashtirilgan forsha va arabcha so'zlarning qozoq adiblari asarlaridagi semantikasi yoritilgan.

Shaxs va unga xos so'zlar:

мейман – mehmon: *Адалдық, арыменен нанын тапқан,*

Халқы бар мейман десе барын шаиқан.

Тең болып, барлық ұлттар бағын ашқан (СИ 13).

Qozoq adabiy tilida uning қонақ varianti asosiy leksik birlik hisoblanadi. Adib “O'zbekiston” mavzusida yozgan she'rida o'zbek milliy ruhiyatini ifoda qilishda qo'noq so'zidan foydalanishni ma'qul ko'rmagan va o'zbek tilidan o'zlashgan мейман so'ziga murojaat qilgan.

құштар – xushtor: *Жақсылыққа құштар*

*Бойда жігер, күш бар (МО 91). Bu so'zning fors tilida
hushdor ekanligi o'zbek tilining izohli lug'atidan ma'lum, o'zbek tiliga xushtor
(ikkinchi bo'g'in t undoshi bilan boshlanadi) tarzida o'zlashgan, shuning uchun
mahalliy qozoqlar ham shu variantda talaffuz qiladilar. Adib құштар so'zini
orzumand ma'nosida qo'llamoqda.*

Fan, siyosat, tartib-intizomni anglatuvchi so'zlar. Bu semantik guruhga kiradigan o'zbekcha so'zlarni mahalliy qozoqlar shevasida ko'plab uchratish mumkin:

гәп – gap: – *Мұнда бір гәп бар екен* (PP 120). *Бәсе, осында бір гәп бар деп едім-ау* (PP 258). Qozoq tiliga o‘zbek tilidagi *gap* so‘zi va uning boshqa ma’nolari o‘zlashtirilmagan, balki mahalliy qozoq shevalaridagina qayd qilinadi. Bu misollarda *gap* so‘zi muammo ma’nosida qo‘llangan, chunki adibga o‘zbek tilidagi shu ma’nosi zarur bo‘lgan.

пәрмен – farmon: *Бар пәрменімен жұлқиды* (PP 82). Bu so‘z ayni ma’noda qo‘llangan emas, balki xalqdagi ma’nosi olingan, ya’ni kuch ma’nosi olingan. Bu so‘z shimoliy o‘zbek va mahalliy shevalarda *bor kuchi bilan* mazmuni *parmaniniñ bariča* iborasi bilan ifoda qilinadi. Aslida ham *farmon* so‘zida kuch, majburlash ma’nosi bor. Qozoq tilida esa bu so‘z tilning fonetik tizimiga bo‘ysundirilganligi bilan farqlanib turibdi.

Tabiat hodisalari va qush nomlari. Bunday so‘zlar bolalarga atalgan she’rlarda qayd qilindi.

антаб – oftob: – *Жан рахаты –*

Жаздың ыстық антабын,

Қимай тұрсын қу тіршіліктің ақ таңын (МО 100). Bu so‘zning *anman* varianti ham ishlatilgan:

Анманта аяласын деп,

Бұздым тау жалтыр мұздарын,

Мәңгілік сая қалсын деп,

Бауыңа балта ұрғыздадым (ТА 27). Qozoq tilida bu so‘z o‘rnida *kun* so‘zi adabiy me’yor hisoblanadi. Ko‘rinadiki, bu so‘z qozoq tiliga o‘zlashib ketmagan, shuning uchun ham uning yagona orfografik varianti hal qilinmagan.

Belgi, miqdor, daraja anglatuvchi so‘zlar. Bu toifaga kiruvchi so‘zlardan unumli foydalangan, chunki bu so‘zlar mahalliy qozoq shevalarida faol qo‘llanib kelmoqda:

бегене – begona: *Еиқаиан да колхоз түгілі, бегене біреудің ала жібін аттаған емес* (PP 14). Bu so‘z o‘rnida qozoq tilida *жат* so‘zi qo‘llanadi. Bu so‘zning *yot* varianti o‘zbek tilida ham keng istifoda qilinadi. Mazkur so‘zning individual uslubdagi ma’nosi ham kuzatiladi: *Ол гана емес-ау, Сейитми бейне қазір гана көргендей, тінті оған оқтың-оқтың көзін қадап, тыжырына үнсіз қараумен болды да, кенет қазіргі жұмысына үш қайнаса сорпасы қосылмайтын бірен-саран бегене сұрақтар берді* (PP 9). O‘zbek tilida *begona* so‘zi shaxs, yurt, joy kabi so‘zlarga nisbatan qo‘llanishi ma’lum, lekin “*begona savol*” degan tushunchasi yo‘q. Bu misolda *бегене* so‘zi “suhbatga aloqador bo‘lmagan” degan ma’noni anglatgan.

II bobning “*Qozoq adiblari asarlarida o‘zbek tili orqali o‘zlashgan arabcha so‘zlar semantikasi*” nomli uchinchi paragrafida qozoq adiblari ijodida o‘zbek tilidagi badiiy adabiyot va bevosita mahalliy shevalardan o‘zlashgan arabcha so‘zlar semantikasi talqin qilinadi.

Qozoq tiliga arabcha so‘zlarning kirib kelishi, avvalo, islom dini bilan bog‘liq. Bu fikr diniy tushunchalar bilan bog‘langan, lekin shunday arabcha so‘zlar ham borki, mahalliy qozoqlar shevasiga o‘zbek tilidagi badiiy adabiyot va bevosita mahalliy shevalardan o‘zlashgan. Albatta, bunday so‘zlarning aksariyati qozoq

tilining: Ular ham o‘zbek adabiy tilida va shevalarida hamda qozoqlar yashaydigan arealda qo‘llanishda bo‘lgan.

Ta‘m, belgi bildiruvchi so‘zlar:

əziz – aziz: *Жўпары жағымды,*

Арайлы таңым бар.

Əziz отанда... (СИ 138).

Қандай тәтті, қандай əziz,

Жүректен шыққан махаббат. (СИ 149). Bu so‘zning *gaziz* varianti ham qo‘llangan: *Сен арылттың мұңнан газиз жұртымды (ТА 52).* Bu so‘z jins kategoriyasi ko‘rsatkichi (-a) bilan birga ayol ismi sifatida kelishi adib asarlarida aks etgan: *Бұл гасыр бейне ертегі,*

Теңі жоқ жыр зой асылы.

Əz inilerdiñ erтеңgi

Əzizalarдың гасыры (ТА 132). Ko‘rinadiki, bu so‘zning ikkinchi bo‘g‘inida o‘zbek tilidagi cho‘ziq *i* unlisi kishi ismida tiklanadi. Bu so‘zda ham singarmonizmning buzilishi izoh talabdir. Shuningdek, ushbu so‘zning boshqa adib ijodida *gaziz* varianti ham qo‘llangan: *Замат ойыма gaziz апам түседі (PP 48).* Ko‘rinadiki, mahalliy qozoq adiblari asarlaridagi bu so‘zning orfografik me‘yori hal qilinmagan. So‘z boshidagi *z* undoshining qatnashshi qozoq tilida arabcha **ayn** fonemasining *z* fonemasi bilan berilishi bilan bog‘liq ekanligi ayon.

xe yetip(лен) – xavotir: *Келіннің хе yetipленгені дұрыс (PP 214).* Bu misolda o‘zbek tilidagi ma‘nosi aynan olingan. Bu so‘zning murakkab fonetik variantida olinganligini munozara qilish mumkin. Mahalliy qozoqlar singarmonizm qonuniga amal qilishi va bu so‘z *xavotir* variantida talaffuz qilinishi hisobga olinsa, *xe yetip* fonetik variantini izohlash lozim bo‘lib qoladi.

Shaxs semali so‘zlar:

maxallus – taxallus: *Тахаллусы “Науаи” мен “Фаний” боп*

Өлеңдері екі тілде жазған (СИ 122). Bu so‘zning qo‘llanishi adibning o‘zbek mumtoz adabiyotidan xabardor bo‘lganini ko‘rsatadi, lekin bu so‘z qozoq tiliga o‘zlashmagan.

ibilic – iblis: *Жалбыр шам ибіліске жұтпаған атына ыза болған Қаранар түсе қап, жаяу бармақшы болды (PP 181).* Bu so‘z mahalliy qozoqlar shevasida bor. Aslida bu so‘z diniy asarlar orqali o‘zlashgan.

Ijtimoiy holatni anglatuvchi so‘zlar:

uzip – vazir: *Ақыл айтқан, нақыл айтқан талайға,*

Узип болып, Құсайынға, сарайға (СИ 122). Bu she‘rda Navoiyning Husayn Boyqaro podshohligida vazir lavozimida faoliyat ko‘rsatganiga ishora qiladi. Qozoq tilida bu ma‘noda *министр* so‘zi qo‘llanadi. Demak, adib Alisher Navoiyning ijtimoiy holatini ko‘rsatish uchun o‘z davri terminidan foydalangan.

davlat – davlat: *Құтты болсын мерекең – davlat тілім!...*

Өзбек тілім – davlat тілім, ардақ тілім (СИ 73). Davlat so‘zi Qozog‘iston siyosiy tuzumi strukturasi uchramaydi, balki *memleket*

terminidan foydalaniladi, biroq kishi ismlarida *Davlat* tarzida uchraydi. Bu misolda Davlat tilini eslatish maqsadidiga xizmat qilgan.

Islom diniga oid soʻzlar. Qozoq xalqi ham islom dinini qabul qilgan va shu munosabat bilan islomga oid arabcha soʻzlar va tushunchalardan foydalanadilar. Bu esa adiblar asarlarida mahalliy xalqdagi arabcha soʻzlar va ularning fonetik oʻzgarishga uchragan variantlaridan foydalanishga yoʻl ochgan:

allah – olloh: *Күш берген Аллах далама,
Өндірмей дәнді қала ма?
Қылтиып басы көрінді*

Өткен соң біраз арада (MO 81). Qozoq tilining diniy adabiyotlarida *allah* soʻzi qoʻllanadi, lekin mahalliy xalq ichida *құдай* soʻzi keng tarqalgan. Soʻzda *h* harfining qoʻllanishi soʻzning etimologik “*hoyi havvaz*”ga ishora qilinyotganligini ham taʼkidlaymiz, lekin bu soʻzning *alla* varianti ham uchraydi:

*Абат болсын, О дүниең,
Алладан менің сұрарым* (СИ 81).

мінежат – тупојот: *Құрбан осылай мінежат етіп ат үстінде дұға оқиды* (PP 59). Gapda ollohga yolvorish maʼnosida kelgan. Adib asarida bu soʻz qozoq tili fonetik xususiyatlariga moslashtirilishiga harakat qilingan, lekin u nihoyasiga yetmagan, yaʼni singarmonizm buzilgan, ammo shu variantda qozoqlar shevasida bor.

бісмілла – bismillox: *Бисмиллаҳ демей, Көкең де* (MO 61). Bu soʻz qozoq adabiy tilida *бісмілда* tarzida talaffuz qilinadi. Koʻrinadiki, adib oʻzbek tiliga yaqin fonetik variantni tanlagan.

Fanga oid soʻzlar.

ілім – ilm: *Ешкімге түспей тұр саям,*

Алсам да шөлейт ілімін (MO 68). Bu soʻz qozoq adabiy tilida *ғылым* shaklida ega. Aftidan, *ilm* soʻzini oʻzbek ilmiy adabiyotlari taʼsirida qoʻllagan.

шер – sheʼr: *Мен саған бере алмадым қымбат сыйлық,*

Шерттім тек жүрегімнің шерін күй ғып (ТА 179).

Qozoq tilida *sheʼr* terminidan foydalanilmaydi, balki *өлең* soʻzi adabiy meʼyor hisoblanadi. Bu soʻzdan badiiylik uchun (*Шерттім-шерін*) foydalanganligi maʼlum boʻlib turibdi.

Dissertatsiyaning III bobi “**Qozoq adiblari asarlarida oʻzbek tili soʻz yasalishi, grammatik shakllar va frazeologizmlarning aks etishi**” deb nomlanadi. Mahalliy adiblar oʻz asarlarida oʻzbek tili yozma adabiyoti va soʻzlashuv tilidagi faqat leksikadan emas, balki yasama, qoʻshma va juft hamda takroriy soʻzlar, soʻz turkumi imkoniyatlari, soʻzning grammatik shakllari, frazeologizmlardan ham unumli foydalanishgan. Ulardan baʼzilari qozoq tilining passiv lugʻat qatlamiga oid boʻlgan va aksariyati uchun oʻzbek soʻzlashuv tili – mahalliy shevalar va qisman adabiy til manba vazifasini bajargan.

Ot yasalishi. Mahalliy qozoq adiblari ko'proq qozoq tili so'z yasalish arsenalidan unumli foydalanishgan. Shu tufayli ham o'zbek tiliga xos so'z yasalishi kamroq qayd qilinadi.

-chi affiksi variantlari. Ma'lumki, *-chi* affiksi va uning variantlari bilan so'z yasalishi barcha turkiy tillarda keng tarqalgan¹². Qozoq tilshunosligida uning ikki varianti tilga olinadi¹³. Mahalliy adiblar asarlarida bu affiks orqali yasalgan so'zlarning ayrimlari o'zbek tilidagina qo'llanishi e'tiborga olingan.

-iii varianti. Turkiy so'zlarga qo'shilgan:

temiriii – temirchi: *Өтініш біздер жасадық*

Темірші ағай – ұстаға (MO 38). *Temirchi* degan tushuncha qozoq tilida keyingi davrdagina qo'llanmoqda, ya'ni metaldan qishloq xo'jaligi buyumlarini yasash mahalliy qozoqlar arealidagina tarqalgan.

-шы varianti. Turkiy so'zlarga qo'shilgan:

балташы – boltachi: – *Ұзынау сапты, әділім,*

Тегіңе сен де тартасың.

Білместір кісі қадірін

Көбейін кетті балташым?! (MO 257). Aslida *boltachi* degan so'z o'zbek tilida ham, qozoq tilida ham yo'q. Uni okkazonal so'z deb qarash mumkin. Bu misolda adib *-шы* affiksining funksiyasidan foydalanib, *temiriii* so'ziga o'xshatma qilgan va badiiylilikni ta'minlagan.

Murakkab so'z yasalishi.

-ық+шы+лық affiksi:

пысықшылық – pishiqchilik: *Пысықшылық кезінде одан да алатыны жоғарыдағыдай төрттен бір, яғни төрт есенің біреуі еді* (PP 152). Albatta, o'zbek tilida ham, qozoq tilida ham bu affiks tarkibidagi har bir morfemani mustaqil affiks deb qarash mumkin emas, balki u yaxlit affiks, chunki har ikkala tilda ham *pishiq, pishiqchi* degan morfema amalda yo'q.

Sifat yasalishi.

-лі/лы affiksi variantlari.

-лы varianti. Albatta, u orqa qator unlili so'zlarga qo'shilgan.

Arabcha so'z asosidan sifat yasalgan:

ибалы – iboli: «*Жөн бе, – деп, – кеткен бетімен*»,

Қақпайды бала бетінен.

Сәлем де салар үлкенге,

Ибалы бәрі шетінен (MO 17). Qozoq tilida *iboli* so'zi ma'nosida *ұялишаң* so'zi qo'llanadi.

-ғы varianti. Til orqa unlili so'z asoslariga qo'shilgan.

Arabcha so'z asosiga qo'shilgan:

ақырғы – oxirgi: *Сүйемін мен, сүйемін мен сендерді,*

Алар демім қалғанынша ақырғы (TA 7). Qozoq tilida bu so'z o'rnida *соңы* so'zi adabiy til fakti hisoblanadi. Mahalliy qozoqlar shevasiga esa

¹² Серебренников Б.А., Гаджиева Н.З. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. – М.: Наука, 1986. – С. 99.

¹³ Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы: Ана тілі, 1991. – Б.150.

ақырғы so‘zi xosdir, singarmonizimli o‘zbek shevalarida ham *axiryi* variantida qo‘llanishda bor.

-сыз affiksi:

тағатсыз – тоқатсиз: *Тағатсыз аңсар ынтық үн,*

Жаралы хал зой гашық хал (ТА 106). Bu

affiksning sifat yasovchiligi to‘g‘risida qozoq tilshunosligidan ma‘lumot uchratmadik.

O‘zbek tilida me‘yorga aylangan forsiy prefikslar yordamida yasalgan so‘zlar uchraydi, aslida prefikslar qozoq tiliga xos emas.

бе(й)-, ба- prefiksi. Bu forsiy prefiks to‘g‘risida qozoq tilshunosligida ma‘lumot uchratmadik.

бе- varianti. Turkiy so‘z asosiga qo‘shilgan:

бейтаныс – betanish: *Бейтаныс итке жақын кеп,*

Басынан сипан-силама (МО 57). Tanish so‘zining *be*

– old qo‘shimchasini olishi o‘zbek adabiy tili va uning shevalariga xosdir. Faqat mahalliy qozoqlar shevasida affiks va asos o‘rtasida *й* undoshining orttirilishi o‘ziga xoslikni ta‘minlagan.

Forscha so‘z asosiga qo‘shilgan:

беймаза – bemaza: *Кешулердің беймаза бақытына,*

Барлық сапар жүректен басталады (ТА 113). Aslida

bemaza baxt bo‘lmaydi. Bu o‘rinda adib *беймаза* so‘zini *кешу* (o‘tmish ma‘nosida) so‘ziga nisbatan qo‘llaydi va uni *qiyinchilik*, *azob* ma‘nosida tushunadi. Bu so‘zning *беймаз* varianti ham qo‘llangan:

Беймаз бұлыт шығып аспанга,

Ауа да салды өзгеріп (МО 261).

Arabcha so‘z asosidan so‘z yasagan:

бейруқсат – beruxsat: *Бейруқсат үйге кірменті.*

Орнына қойған құрметті (МО 17). *Бейруқсат*

so‘zi “*Қазақ тілінің сөздік қоры*”ga kiritilmagan.

ба- varianti. Arabcha so‘z asosiga qo‘shilgan:

бақуат – baquvvat: *Бақуат жансын бәрің де*

Болғанмен белиң қылдайын (МО 247). Bu so‘z qozoq

tilida bo‘lmagani tufayli adib satr ostida “*өте зор, мықты*” izohini keltiradi. Demak, qozoq tilidagi *мықты* so‘zi *baquvvat* ma‘nosiga to‘liq ekvivalent bo‘la olmagan.

па- (no-) – prefiksi.

нақақ – nohaq: U arabcha so‘z asosidan forsha so‘z yasagan:

Түкеңді нақақ гайбаттан,

Айрылдың сап-сау аяқтан (МО 234). *Нақақ жазылған* (PP 257).

Uchinchi bobning ikkinchi paragrafida “*Qo‘shma, juft va takroriy so‘zlar*” o‘rganilgan.

Qo‘shma so‘zlar. Bunday qo‘shma so‘zlar tarkibidagi ayrim so‘zlar o‘zbek tilida ham, mahalliy qozoq adiblari asarlarida ham affikslashayotgani ko‘zga tashlanadi, ba‘zilarida so‘z birikmasi xususiyati sezilishi ham mumkin.

Forscha soʻzlar ishtirokida qoʻshma soʻz yasalgan:

кеселхана – kasalxona: *Аудан орталығында кеселханада жатқан* (PP 19). Bu soʻz oʻrnida qozoq tilida *аурухана* soʻzining qoʻllanishi faol: *Сейім әйелін ауруханаға әкелген кеште түн бойы оның қасында болды* (PP 111). Bu misolda *xona* soʻzining affikslashayotganini taʼkidlash lozim boʻladi va uning ham soʻzlik, ham affikslik xususiyati jihatidan uni affiksoid deb atash taklif qilingan.

әтіргүл – atirgul: *Ақ көбелек, сап-сары, көк көбелек,
Бұлардан басқа тағы көп көбелек.
Әтіргүлдің исінен рақат тауып
Бәрі ұшып барады көкте бөлек* (MO 72).

қозапая – gʻozaroya: *Мақта егетін жерлер қозапаядан тазартылып айдалды да, кең төгілді.* (PP 150). Bu soʻz mahalliy qozoqlar shevasida va mahalliy adiblar asarlaridagina qoʻllanadi.

Juft soʻzlar. Juft soʻzlarda sinonimlar, ayni bir va turli shakldagi soʻzlar, asli forsiy asosga ega boʻlgan **ба-** bogʻlovchi vositasi (turli variantlari bilan) boʻlgan soʻzlar juftlashadi:

Turkiy soʻzlar juftlashadi:

азық-ауқат – oziq-ovqat: – *Әрине, майдангерлерге азық-ауқат, киім-кешек керак-ақ.* (PP 61). Bu soʻz oʻrnida qozoq tilida *азық-түлік* soʻzi ishlatiladi.

желіп-шапқан – yelib-yugurib: – *Арқасы желіп-шапқанның...*

Дәріні дереу тапқанмын (MO 233). Qozoq tilida *жел* soʻzi mavjud, lekin undan oʻzbek tilidagidek *yugurmoq* soʻzi bilan birga qoʻllanadigan *yelib* maʼnosidagi soʻzni hosil qilib boʻlmaydi. Qozoq tilida *шабу* soʻzi boʻlsa-da, *chorgan* shaklini beradigan *шапқан* soʻz shakli qoʻllanmaydi. Demak, *желіп – шапқан* juft soʻzi oʻzbek tili modelida tuzilgan boʻlib, u mahalliy qozoq shevalariga ham xosdir.

Biriktiruvchi bogʻlovchilar orqali hosil qilingan juft soʻz:

үзік те жұлық – uzuq-yuliq: *Жасаған өзі бастама,*

Бұл ісі үлгі басқаға:

Үзік те жұлық сол сымнан

Алыпты салып баспана (MO 44). Shimoliy oʻzbek shevalarida *uzuq* soʻzi **üzik** variantida qoʻllanadi. Demak, bu jihatdan oʻzbek shevalari va qozoq tili xususiyatlari tenglashadi. Soʻzlarning *те (te)* bogʻlovchisi orqali bogʻlanishi ham qozoq tiliga xos emas, lekin bunday bogʻlanish takroriy soʻzlar analogi asosida (keldi-da ketdi) paydo boʻlganligi aniqlashadi.

Turkiy va forsiy soʻzlar juftlashadi:

жақын-жора – yaqin, joʻra: *Қайта өзімен бұрын қоян-қолтық жүрген жолдасы, яки жақын-жора, көз танысы қызмет бабымен жоғарылай қалса...* (PP 13). Bu soʻz oʻzbekcha *yaqinlari, joʻralari* tushunchasidan olingan va qozoqcha matnda juft shaklni olgan. Oʻzbek tilida *yaqin-jora* juft soʻzi haqida fikr yuritish mumkin emas.

Forsiy soʻzlar juftlashadi:

наз-нала(сыз) – noz va nola: *Наз-наласыз еркін сөйлеген Жамал барған сайын ашыла берді* (PP 116). *Noz* soʻzi qozoqchada *nāz* variantida qoʻllanadi, *nola*

so‘zi esa qozoq tilida ishlatilmaydi. Qolaversa, *Jamol nola* bilan nutq so‘zlayotgani yo‘q, chunki kontekst uni tasdiqlamaydi. Muhimi, o‘zbek tilidagi *noz* va *nola* so‘zlari bir semantik guruhni tashkil etmaydi va juft so‘z hosil qilishi mumkin emas, ular turli nutq vaziyatiga xoslangan. Demak, *naz-nala* tarzida qo‘llashni adibning individual uslubi sifatida qarash lozim bo‘ladi.

Takroriy so‘zlar. Bunday so‘zlarning ham to‘liq takror, affiksli va to‘liqsiz takror turlari qayd qilinadi. Adiblar qozoq tilidagi takroriy so‘zlarni ko‘plab qo‘llaydi, shu bilan birga, o‘zbek tili qolipi asosida hosil qilingan takroriy so‘zlardan ham foydalanilgan.

Turkiy so‘zlar takrorlangan.

So‘z asoslaridan iborat takror so‘z:

тұс-тұс(ман) – tush-tush(dan) / har tomondan: *Келін жатыр зияратқа тұс-тұстан* (СИ 112). Bu so‘z shimoliy o‘zbek shevalari va o‘zbek tili tarixiga oid asarlarda qayd qilinadi:

Кo‘ngilda nuqtay xoling hayoli to‘sh-to‘shdin,

*Yog‘in asarlaridur nuqta-nuqta axgar aro*¹⁴ (Favoid ul-kibar).

So‘z grammatik shakli bilan takrorlanadi. Forsiy asosga ega bo‘lgan yasama so‘z takrorlangan:

зорға-зорға – zo‘rg‘a-zo‘rg‘a: *Екі иінінен демін зорға-зорға алып, жер сыза еңбектеп бара жатқан Сейіттің көз алдына сондағы Құрбанның түрі елестей қалды да, тұла бойы түршігін кетті* (PP 315). Qozoq tilida bu so‘z o‘rnida *эрең* so‘zi keladi.

O‘zbek tilida takroriy so‘zlarning *-ma*, *-ba*, *-da* kabi bog‘lovchilar bilan kelishi ham adabiy til, ham sheva xususiyatlaridir. Bu analog mahalliy qozoq adiblari asarlarida ham qayd qilingan. Ular quyidagilar:

бе- affiksi orqali shakllangan takroriy so‘z:

күнбе-күн – кунта-кун: *Балмұздақты күнбе-күн*

Аңсамайды кімде-кім? (МО 88). Bu takroriy so‘z

o‘zbek tilidagi *rang-barang* so‘zi analogi asosida yuzaga kelgan. *Ba* yordamchi so‘zi tarixan fors tilidagi jo‘nalish kelishigini ifoda qiluvchi formantdan shakllangan.

Uchinchi bobning “*Grammatik shakllarga xos o‘zlashmalar*” nomli uchinchi paragrafida qozoq adiblari asarlarida mahalliy o‘zbek shevalariga xos grammatik shakllarda qo‘llangan so‘zlar talqin qilindi.

Grammatik shakl yasovchi qo‘shimchalardan foydalanilgan: Otlarning kichraytirish shakli:

-ек (-ak) affiksi:

дәнек – данак: *Өріктен шырын дәнегі,*

Өріктің дәнек дәні еді.

Дидар да, Дәулет, Дәурен де,

Дәнектен жүдә дәмелі (МО 96). Qozoq tilida *дәнек* so‘z

shaklining qo‘llanishi xos emas. So‘zdagi morfemik tarkib faqat tarixiy jihatdangina tahlil qilinishi mumkin.

¹⁴ Алишер Навоий. Фавоид ул-кибар. Мукаммал асарлар тўплами. VI жилд. – Тошкент: Фан, 1990. – Б. 11.

O‘zbek tiliga xos murakkab fe’llardan foydalanishgan. Bu fe’llarda yetakchi fe’llarda arabcha va forscha so‘zlar qatnashadi:

etmoq fe’li ishtirokidagi ot + to‘liqsiz fe’li qolipidagi murakkab fe’l:

тәрк емин – *tark (arabcha) etib: Кеше түнде жаюлы төсегімди тәрк емин ең* (PP 67). Bunda o‘zbek adabiy tilidagi qolip va talaffuz olingan.

Uchinchi bobning “*Gap strukturasi frazeologik birliklarning qo‘llanishi*” deb nomlanadigan paragrafida mahalliy adiblar asarlarida o‘zbek tiliga xos yoki o‘zbek tili qolipidagi frazeologizmlar qayd qilinadi. Ma’lumki, mahalliy adiblar asarlaridagi o‘zbek tiliga xos frazemalar o‘zbek adabiy tilidan yoki uning shevadagi variantlaridan olingan bo‘ladi:

бой көрсетми – **bo‘y ko‘rsatdi**: *Қуат ан*

Жерден, көктен де,

Бой көрсетми көктемде (MO 51). Bu ibora o‘zini namoyon qildi ma’nosida qo‘llangan bo‘lib, qozoq tilida *bo‘y* so‘zi o‘rnida o‘zini so‘zi qo‘llanishi me’yorga muvofiq keladi.

көз ашқан – **ko‘z ochgan**: *Кетсек те бір кең тарқан,*

Көз ашқан жер – кенді алқан (MO 44). Bu

matnda ham o‘zbek tilidagidek, *dastlabki joy* ma’nosi e’tiborga olingan.

күлiн бақнайды – **kulib boqmaydi**: *Кәмпитсiз Қуан, Қуат та*

Бiр жанға күлiн бақнайды (MO 141).

Qozoq tilida ko‘rmoq ma’nosida *boqmoq* fe’li qo‘llanmaydi. Bu misolda o‘zbek tilidagidek *күлiн бақнайды* iborasi *yoqmaydi* yoki *xush kelmaydi* ma’nosida kelgan.

баз кешти(м) – **voz kechdi(м)**: “*Жолбарыс аты құрысын,*

Баз кештим одан!” – *деп кемми* (MO 234).

Bu misoldagi *баз* so‘zi o‘quvchini yanglishtirishi va iborada *yana kechdim* deb tushunilmaydi, balki o‘zbek tilidagidek *voz kechdim* mazmunida qo‘llangan.

Ko‘rinadiki, mahalliy adiblar o‘zbek tiliga xoslangan frazeologik iboralardan ham asarlarining badiiyligini ta’minlashda mahalliy faktor, vosita sifatida foydalanishgan.

Umumiy xulosalar

1. Tillar kontakti insonlar yashayotgan barcha mintaqalarda yuz berishi mumkin bo‘lgan jaryondir. Biz tadqiq qilayotgan mavzu va uning materialini tillar kontaktining qayta ishlangan varianti deb qarash ham mumkin, chunki uning materiallari – so‘zlar va grammatik shakllar dastlab o‘zbek tilidan (o‘zbek shevalari yoki adabiy tildan) qozoq shevalariga o‘tgan va undan so‘ng mahalliy adiblar badiiy asarlarida aks ettirilgan.

2. Qardosh tillar va ularning shevalari doimiy kontaktda bo‘lganda adstrat hodisasi yuz beradi va u, avvalo, leksik o‘zlashmalar to‘g‘risida fikr yuritishga olib keladi.

3. Mahalliy qozoq adiblari asarlarida o‘zbek tilidan o‘zlashgan so‘zlar to‘rt manba orqali olinganligi asoslandi: 1) bevosita mahalliy o‘zbek shevalari vakillari bilan kundalikdagi muloqot; 2) badiiy va ilmiy, siyosiy adabiyotlarni o‘zbek tilida

mutolaa qilish; 3) vaqtli matbuot, radio, televidenie va ommaviy majlislar; 4) mahalliy o‘zbeklar bilan turmush tarzining umumiyligi.

4. Qozoq adiblari ijodidagi o‘zbek tiliga xos til unsurlari bevosita shu adib shevasi, ya’ni adib yashagan va yashayotgan makon insonlari shevasi bo‘lib, u, asosan, qozoq va o‘zbek millati vakillarining aralash va qo‘shni yashashlarining tarixiy va zamonaviy in’ikosidir.

5. Mahalliy adib asarlaridagi forsiy va arabiy so‘zlar bevosita o‘zbek tili voqeligida, ya’ni uning shevalarida va o‘zbek adabiy tilida qo‘llanayotgan so‘zlardan iborat va ular semantikasi ham o‘zbek tilidagi semantikasi bilan aynandir.

6. Mahalliy qozoq adiblari asarlaridagi o‘zbek tilidan o‘zlashtirilgan leksika (o‘zbekcha, forsha, arabcha) o‘zbek tilining turli zamonaviy qatlamlariga oid bo‘lgan, jumladan, qarindosh-urug‘, oziq-ovqat, kiyim-kechak, harakat-holat, fan va boshqalar.

7. Mahalliy qozoq adiblarining o‘zbek tili arealidagi so‘zlar va so‘z shakllarini o‘z asarlarida qo‘llashlarini *dialektizm* deb yuritish ham mumkin, ular qozoq tilining janubiy areallarida va O‘zbekiston Respublikasi hududlarida, deyarli, qozoq tilining tub so‘zlari qatoriga o‘tib ketgan.

8. Mahalliy adiblar asarlarida qozoq-o‘zbek tillari kontakti faqat leksikadagina ko‘rinmaydi, balki so‘z turkumlari doirasidagi grammatik shakllar, fonetik hodisalar, so‘zlashuv nutqi xususiyatlari, turg‘un iboralarida ham qayd qilindi.

9. Mahalliy qozoq adiblari o‘zbek tili imkoniyatlaridan foydalangan barcha o‘rinlarda ularni qozoq tilining fonetik xususiyatlariga moslashtirgan, lekin ayni bir so‘zni turli fonetik variantlarda yozish hollari ham kuzatildi (*əzuzə/əazizə* va b.).

10. Qozoq-o‘zbek tillari kontakti va ularning natijalari muqaddam ham tadqiqotlarda tilga olingan, lekin ular adabiyotlarda O‘zbekiston Respublikasidagi qozoq shevalarining o‘z xususiyatlari sifatida tavsif qilingan.

11. Mahalliy qozoq adiblari asarlaridagi o‘zbekcha o‘zlashmalar turli munosabatlar bilan qo‘llanganligini ham ta’kidlash lozim: lakunarlik, qofiya, bo‘g‘in zaruriyati va boshqalar.

**ONE-TIME SCIENTIFIC COUNCIL ON THE BASIS OF
SCIENTIFIC COUNCIL OF GRANTING SCIENTIFIC DEGREE
DSc.03/30.12.2019. Phil.19.01 UNDER TASHKENT STATE UNIVERSITY
OF UZBEK LANGUAGE AND LITERATURE NAMED AFTER
ALISHER NAVOI**

**TASHKENT STATE UNIVERSITY OF THE UZBEK LANGUAGE AND
LITERATURE NAMED AFTER ALISHER NAVOI**

SAYFULLAYEV BAURJAN NURUMBETOVICH

**CHARACTERISTICS OF CONTACT OF UZBEK AND KAZAKH
LANGUAGES IN LITERATURE
(EXAMPLE OF WORKS OF KAZAKH WRITERS OF THE REPUBLIC
OF UZBEKISTAN)**

**10.00.06 – Comparative literary studies, cross-linguistics and translation
studies**

**ABSTRACT OF DOCTOR PHILOSOFY (PhD) OF FILOLOGICAL
SCIENCES**

Toshkent – 2024

The theme of the dissertation of Doctor of Philosophy (PhD) was registered at the Supreme Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan under the number B2023.3.PhD/Fil3883.

Doctoral thesis was completed at the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

Dissertation abstract is placed on the web site of the Scientific Council (www.tsuull.uz) and educational informational portal of “Ziyonet” (www.ziyonet.uz) in three languages (Uzbek, English and Russian (resume)).

Scientific advisor:	Ashirboyev Samikhon Doctor of Philological sciences, Professor
Official opponents:	Muhamedova Saodat Xudoyberdiyevna Doctor of Philological Sciences, Professor
	Mingboyev Nurlan Djakipovich Doctor of Philological Sciences
Leading organization:	Gulistan State University

The defense of the dissertation will be held on “_____” _____, 2024 at _____ at the meeting of the one time Scientific Council DSc. 03/30.12.2019.Phil.19.01 at the Tashkent State University of Uzbek language and literature named after Alisher Navoi (Address: 100100, Tashkent, Yakkasaray district, Yusuf Khos Hojib street, 103) Tel (99871) 281-42-44; fax: (99871) 281-42-44, (www.tsuull.uz) .

The dissertation can be found at the Information Resource Center of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi (registered by _____). (Address: 100100, Tashkent, Yakkasaray district, Yusuf Khos Hajib street, 103) Tel (99871) 281-42-44; fax: (99871) 281-42-44, (www.tsuull.uz).

Dissertation abstract was distributed in 2024 “_____” _____

(Digital Registry note №_____ in 2024 “_____” _____)

Sh.S.Sirojiddinov

The chairman of the one-time scientific council on awarding scientific degrees, doctor of philological sciences, academician

Q.U.Pardayev

The scientific secretary of one-time scientific council on awarding scientific doctor of philological sciences

S.E.Normamatov

The chairman of one-time scientific seminar at the scientific council awarding scientific degrees, doctor of philological sciences, professor

INTRODUCTION (Abstract of PhD dissertation)

Topicality and relevancy of the theme of the dissertation. In the field of world linguistics, there has been a marked increase in focus on the phenomenon of language contact. It is widely recognized that the developmental traits of languages and dialects with historical connections, coupled with the rising global migration of populations, are creating significant opportunities for language interaction. This occurrence has been present throughout various stages of human civilization; however, its systematic examination commenced in the 19th century with the advent of comparative-historical linguistics. During this time, the “wave theory”¹⁵ was introduced, illustrating the inherent relationships among languages. Within the realm of global linguistics, language contact has been described through various terminologies, with the notion of “language union” gaining considerable prominence and remaining pertinent in subsequent eras. While the term “language contact” has not entirely supplanted the concept of “language union”, it effectively encompasses their common attributes. This situation raises an urgent concern for all branches of linguistics, including Turkology, and this issue serves as the foundation for the present research.

Various forms of language contact are documented within the field of global linguistics, including phenomena such as bilingualism, lexical borrowing, interference, substratum influences, and others. This research specifically addresses a novel phenomenon: the manifestation of Uzbek linguistic characteristics in Kazakh literary works produced in a bilingual context where Uzbek and Kazakh communities have coexisted historically. This topic holds significant relevance. Furthermore, existing literature on language contact has been analyzed through various theoretical lenses, including lexical-semantic, syntactic-semantic, functional-stylistic, and communicative-pragmatic perspectives. Currently, in addition to theoretical explorations of language contact¹⁶ features, there is an increasing interest in the emerging area we propose, which examines the impact of the dominant language within a dialectal region on the contact language and its representation in the writings of local authors. Although some studies have addressed this theme¹⁷, the specific issue of Uzbek authors from the Republic of Uzbekistan, who have been influenced by Uzbek dialects and incorporate distinct features of the Uzbek language and its dialects into their literary works, remains underexplored. This concern is identified as a critical issue in this dissertation and is aligned with the language policy established by the President of the Republic of Uzbekistan.

---

¹⁵ Гаджиева Н.З. Проблемы тюркской ареальной лингвистики. – Москва: Наука, 1975. – С. 208.

¹⁶ Бахтикиреева У. М. Художественный билингвизм и особенности русского художественного текста писателя билингва: автореф. ... доктора филол. наук. – Москва, 2005.

¹⁷ Рахимжанов К. Х. Языковые контакты и их отражения в региональной художественной литературе (на материале творчества писателей Павлодарского прииртышья): автореф. ... канд. филол. наук. – Алматы, 2005.

The era of independence has prompted a reevaluation of the current trends in the development of world languages and dialects, necessitating research in innovative directions. It is widely recognized that in regions of Uzbekistan, including Tashkent, Bukhara, Navoi, and Jizzakh, the Kazakh community coexists and interacts with the Uzbek population. While Kazakh serves as their primary language, the Kazakh people are also proficient in Uzbek, reflecting a prevalent state of bilingualism. This region has produced notable poets and writers from the Kazakh community who compose in Kazakh; however, their literary works are characterized by distinctive linguistic traits influenced by the local lifestyle, economic activities, political dynamics, cultural processes, and social interactions. Consequently, this has resulted in the emergence of unique dialects that are significantly shaped by Uzbek. These dialects possess deep historical significance and have become an integral part of the local Kazakh identity, leading to a divergence in the language utilized by local Kazakh authors from the standard Kazakh literary form. Such phenomena are not exclusive to the interaction between Uzbek and Kazakh but can be observed in various regions across the globe.

The scientific findings of this dissertation are expected to significantly aid in the execution of various tasks specified in multiple decrees and regulatory frameworks. These include the Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan dated May 13, 2016, No. PD-4797, "On the organization of activities of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi"; the Decree dated October 21, 2019, No. PD-5850 "About Measures to fundamentally increase the prestige and position of the Uzbek Language as the State Language," the Decree dated October 20, 2020, No. PD-6084 "On Measures to Further Develop the Uzbek Language and Improve Language Policy in Our Country"; as well as the resolutions: dated April 20, 2017, No. PD-2909 "On Measures to Further Develop the Higher Education System," dated June 5, 2018, No. PD-3775 "On Additional Measures to Improve the Quality of Education in Higher Education Institutions and Ensure Their Active Participation in the Comprehensive Reforms in the Country", and dated October 4, 2019, No. PD-4479 "On the Wide Celebration of the 30th Anniversary of the Adoption of the Law of the Republic of Uzbekistan 'On the State Language'." also form part of this framework. The research presented in this dissertation is designed to align with and contribute to these legal documents and their objectives.

Conformity of the research with the priority directions of development of science and technology of the Republic of Uzbekistan. This study was carried out in accordance with the priority direction of the development of science and technology of the Republic I. "Spiritual, moral and cultural development of a democratic and legal society, the formation of an innovative economy."

The Extent of Investigation into the Issue. Research concerning the interaction between the Kazakh and Uzbek languages has been explored in various

studies pertaining to Kazakh dialectology. Notable contributions to this field include the following works.

In their seminal work, “Қазақ диалектологиясы” (1967), G'. Qaliyev and Sh. Saribaev examine the integration of Uzbek vocabulary into the Kazakh dialects prevalent in the South Kazakhstan region and the Republic of Uzbekistan. They emphasize that these terms serve as distinctive characteristics of the local Kazakh dialects, rather than categorizing them as mere borrowings from Uzbek.

T. Aydarov, in his publications “Қазақ тілінің лексикалық ерекшеліктері” (1975), “Лингвистикалық география” (1977), and “Problems of Dialectal Lexicology and Linguistic Geography” (1991), delves into the lexical borrowings primarily derived from the Uzbek language (or its dialects), highlighting their semantic nuances within the Kazakh dialects of the Tashkent and Bukhara regions, alongside subsequent areal investigations. In a similar vein,

O. Naqisbekov and I. A. Quttimuratova also document the vocabulary that has transitioned into Kazakh dialects from the Uzbek language. However, there remains a notable gap in research regarding the application of these terms in the literary works of local Kazakh authors who have been influenced by the Uzbek language.

Correspondence of dissertation to the scientific activity of the higher educational institutions in which the work is carried out. This dissertation has been developed in alignment with the scientific research agenda of the Alisher Navoiy Tashkent State University of Uzbek Language and Literature, specifically focusing on the theme “Areal Research of Uzbek Folklore and Dialects”.

The aim of the study It is to justify the use of elements related to the Uzbek language and dialects in the works of Kazakh writers who lived and studied in the Republic of Uzbekistan.

Tasks of the research:

– To analyze the characteristics of language contact, exploring its historical origins and theoretical frameworks in the context of the Uzbek and Kazakh languages.

– To provide concrete examples illustrating the linguistic features present in the works of Kazakh authors from Uzbekistan.

– To identify the extent of Uzbek language elements incorporated into the literary works of Kazakh writers.

– To categorize the semantic groups of the lexical items acquired in the writings of Kazakh authors.

– To examine the semantic properties of words borrowed from Persian and Arabic that are utilized in colloquial Uzbek within the literature of Kazakh writers.

– To assess the role of Uzbek-derived vocabulary in enhancing the artistic merit of literary works.

– To investigate the patterns of word formation that involve elements from both Uzbek and Kazakh languages in the authors' writings.

– To analyze the reflection of grammatical structures typical of the Uzbek language in the literary works and compare these with their Kazakh counterparts.

The object of the research consists of the poetry collections “Ай астындағы айналайындар” by Мекембай Омаров, “Бір тойым бар” by То‘legen Аубергенов, and “Туған жер тынысы” by Сапарбек Иманбеков, as well as the novel “Қара жорға” by Рахметулла Раѳимқулов, focusing on words and grammatical forms specific to the Uzbek language and its dialects.

The subject of the research is the linguistic analysis of adopted words and grammatical forms in the works of Kazakh writers in the Republic of Uzbekistan.

Methods of the research. In the dissertation, various research methodologies were employed to address the topic, including content analysis, comparative analysis, comparative-historical analysis, and areal analysis.

The scientific novelty of the study:

The problem of reflecting the achievements of the Uzbek language in the Kazakh-Uzbek language contact in the works in the Kazakh language was proved for the first time, the Turkic language is the living of the Kazakhs in the Uzbek reality, and the Kazakh-speaking population is the result of this. according to which area they live in. Here Uzbek dialects, evaluation, information systems in Uzbek language, material and literature, specific features of the Uzbek language are disclosed;

The scientific justification of the Kazakh-Uzbek language contact is based on the theories of world experiences, and this contact is reflected in the works of Kazakh writers in the development of the achievements of the Uzbek language in the fields of the Kazakh language in the process of rising to the abstract level recognized in the world practice, social and cultural life direction competition;

In the realization of color through the borders of the Kazakh name, it is not only the influence of Uzbek dialects, at the same time, the Uzbek language's daily travels from the artistic and scientific time press and other news media give them Uzbek language lexical and semantic support, words it is revealed that the construction, morphemic system and stable combinations are also used in his works;

The meanings in the Kazakh language of the Persian and Arabic words used in the speech of the Kazakh writers, characteristic of the Uzbek language, transferred to the Kazakh dialects through the Uzbek language, and the morphemes and fixed combinations were assimilated into the Kazakh literary language Some of the ones that have gone away, some of them have only been proven to be different places during the change of the work.

The empirical findings of the research are outlined as follows:

The language of the works of writers living and creating in the Republic of Uzbekistan has been studied, providing significant scientific and theoretical information essential for language culture, history, ethnography, and dialectology.

This research serves to prove that the use of Uzbek language characteristics and dialects in the works of Kazakh writers is a result of language contact.

The Uzbek language and the words and grammatical forms that have passed through it in the works of Kazakh writers are significant for Kazakh dialectology and Uzbek areal linguistics, contributing to their theoretical and practical enrichment.

The dissertation's findings also contribute to understanding the unique characteristics of language contact in Kazakh literature and the role of expressing local color.

The reliability of the results of the research is explained by the precise formulation of the problem, the foundation of the scientific conclusions on semantic, comparative, and comparative-historical analyses, and their implementation in practice. The approach is based on the meanings of lexical units characteristic of the Uzbek language in local writers' works, which have also been integrated into practice. Furthermore, the obtained results have been validated by competent institutions, reinforcing the credibility of the findings.

The scientific and practical significance of the research results. The research findings hold considerable scientific importance as they provide an analysis of how the characteristics of the Uzbek language are reflected in local Kazakh literature. This study addresses the interaction between the Uzbek and Kazakh languages, a topic that has not been thoroughly examined in a monographic context until now. Furthermore, it offers valuable scientific insights into the distinctive features of these languages as represented in fiction, thereby enriching the field of Uzbek dialectology with theoretical perspectives on this dialect.

From a practical standpoint, the research results yield credible data regarding the comprehensive integration of the collected materials on the interaction between Kazakh and Uzbek languages into the educational framework. This integration is significant for the fields of linguistics pertaining to both Uzbek and Kazakh, as it can serve as a vital resource for specialized courses and seminars aimed at students in higher education institutions. The implementation of these research findings emphasizes the contact between the Uzbek and Kazakh languages.

Implementation of research results. Based on the scientific results of the study of the characteristics of the contact of the Uzbek and Kazakh languages in fiction:

From the scientific-theoretical conclusions obtained on the role of the words and grammatical forms transferred from the Uzbek language in the works of Kazakh writers in providing artistry has been utilized in the innovative project "Creating an Interactive Electronic Platform for the National Names of Service Objects," which was implemented by the Center for Teaching and Professional Development of the Basics of State Language Work under Alisher Navoi Tashkent State University of Uzbek Language and Literature in the 2022-2023 academic years (as per the

certificate No. 1435 dated December 28, 2023). As a result, the scientific substantiation of Kazakh-Uzbek language contact has been carried out based on theories from global experiences, establishing that this contact exists at the adstrate level recognized in global practice. Moreover, it has been demonstrated that the reflection of Uzbek language characteristics in the works of local Kazakh writers is a result of social and cultural life.

The issue of the reflection of Uzbek language characteristics in the works of local Kazakh writers as a result of the contact between the Kazakh and Uzbek languages has been substantiated for the first time. The Uzbek dialects, as well as their information systems in the Uzbek language, through artistic and scientific literature, depending on the area where the Kazakh-speaking population lives, as a result of the fact that the Turkic-speaking Kazakhs live in the reality of the Uzbek language. The scientific conclusions on the processes of the acquisition of features specific to the Uzbek language were utilized in the practical project A-OT-2019-10, titled “Creating the Normative-Legal Foundations of the Uzbek Language”, carried out at Alisher Navoi Tashkent State University of Uzbek Language and Literature from 2019 to 2022 (as per the certificate No. 04/1-967 dated April 17, 2024). As a result, the Uzbek language, along with the words and grammatical forms that have been integrated into the works of Kazakh writers, holds significant importance for Kazakh dialectology and Uzbek areal linguistics. These elements contribute to both theoretical and practical enrichment in these fields. Moreover, they illuminate the specific characteristics of language contact, aiding in the understanding of the role of Uzbek language elements in expressing local color within Kazakh literature.

Kazakh writers have not only been influenced by Uzbek dialects in realizing local color but also regularly utilize Uzbek artistic and scientific literature, as well as contemporary media and other information sources in their daily lives. This has allowed them to incorporate the lexical and semantic characteristics of the Uzbek language, including word formation, morphemic systems, and stable constructions, into their works. Scientific information from these aspects was utilized in the preparation of the “Adabiy jarayon” and “Арайлы өңір” programs on the “O‘zbekiston” television and radio channel (as per the certificate No. 04-36-763 dated June 20, 2024, from the National Television and Radio Company of Uzbekistan). As a result, the Uzbek language and the words and grammatical forms that have passed through it in the works of Kazakh writers are significant for both Kazakh dialectology and Uzbek areal linguistics, contributing to their theoretical and practical enrichment.

Approbation of the research results. The results of the research were discussed at 6 international and 2 republic scientific-practical conferences.

Publication of research results. A total of 17 scientific works were published two the topic of the dissertation. Among them, 9 articles were published in scientific publications, including 4 national and 5 foreign journals, in which the main scientific

results of doctoral dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan were recommended for publication.

The outline of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion, a list of used literature, and the total volume is 150 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the “Introduction” part, the actuality of the dissertation topic is based, the purpose and tasks, objects and subjects of the research are described, the compatibility with the priority directions of the development of science and technology of the Republic is shown, the scientific innovation and practical importance of the research is revealed, the research results are put into practice, published information on works and dissertation structure is given.

As for the first chapter of the dissertation is dedicated to *“Study of language contact processes in science and its socio-cultural background”*. The first paragraph of the first chapter is called “The social necessity of language contact and its scientific study”, and the linguists who studied language contact, its history and development, based on the scientific and theoretical conclusions of U.Weinreich, J.Bogana, Ye.V.Khapilina, K.Kh.Rakhimjonov, K.Rahmonberdiyev, T.Aydarov and other researchers, comments were made about the contact of languages, including the contact of the Uzbek and Kazakh languages, and its features in fiction.

There is no language in the world that is not associated with other languages. The object of such relations is reality, which has always been the basis of scientific research in linguistics, and still this problem has not been removed from the agenda¹⁸. This issue has acquired a new meaning in areal linguistics, which is being dealt with by a special department – contactology, that is, languages and dialects in contact have become the object of the department of contactology. There are different interpretations of linguistic contactology in science. This problem is specific to contact linguistics. Contact linguistics or linguistic contactology has become a common problem in both areal linguistics and general linguistics. Therefore, general linguistics mainly deals with language contact, while areal linguistics, as mentioned above, studies both linguistic phenomena, that is, language contact and dialect contact.

It should be noted that U. Weinreich interpreted the nature of language contact as follows:

- 1) casual, that is, non-permanent, random contact; this happens due to the non-continuous contact of languages, as a result of which not so many words are learned;
- 2) permanent, i.e. constant and close contacts¹⁹ they are intensive contact of languages. The contact of Kazakh-Uzbek languages in the area we are studying can

---

¹⁸ Ashirboyev S. Areal lingvistika. – Toshkent: Bookmany print, 2023. – B. 66.

¹⁹ Вайнрайх У. Языковые контакты. – Киев: Вища школа, 1979. – 255 с.

be included in the list of further contacts, because the contact of Kazakh-Uzbek languages in this area is ancient and permanent²⁰.

It should be said that language contact has a special place in the external historical development of languages. Languages are mixed to varying degrees due to contact with other languages, particularly neighboring languages. As a result of it, firstly, it creates different kinds of acquisitions; secondly, it produces convergent languages; thirdly, it leads to the assimilation of languages. Language contact is a complex and multi-stage process connected with the development of society. If we clarify it further, language contact is determined by extralinguistic factors, that is, cultural, economic and ethnic factors play a leading role in it²¹.

The regional characteristics of the Uzbek dialects in Uzbekistan are reflected in the speech of the Kazakhs of Uzbekistan and even in the works of local Kazakh writers.

The interaction of two nations in the same area is considered a social necessity and it is manifested in all spheres of activity of the two peoples: firstly in their economic activities, then in their cultural life and, of course, in their language. In the areas where Kazakhs and Uzbeks live, daily communication, use of radio, news media, television and public meetings in Uzbek are factors that determine contacts. For us, their language communication is important, and it is not just a simple communication, but a communication that has an intralinguistic essence.

The second paragraph of the first chapter is called “*Areal of Uzbek language elements in the works of Kazakh writers from Uzbekistan*”.

In the Tashkent, Syrdarya, Jizzakh, and Navoi regions of the Republic of Uzbekistan, Kazakhs live crowded or mixed with Uzbeks, which creates appropriate language contact. T. Aydarov, who studied the Kazakh dialects in these regions in terms of area, distinguishes 2 areas together with the surrounding dialects:

1. Kazakh dialects around Tashkent. It includes Bostonliq, Qibray, Yukari Chirchik, Kuyi Chirchik, Aqkurgan, Boka, Piskent, Yangiyol, Chinoz settlements of the Tashkent region; Syrdaria, Forish, Arnasoy settlements of Syrdaria and Jizzakh regions; Keles, Saryogoch, Chordara, Yettisoy, etc. of Turkestan region are mentioned. When it comes to Kazakh dialects around Tashkent, it is necessary to take into account one opinion Prof. T. Aydarov that is, T. Aydarov believes that the dialects of the current Turkestan region (in which it is called Shymkent region) also apply to these dialects²². This idea is provable. Indeed, the Kazakh dialect of the current Turkestan region has a special feature, because Kazakhs and Uzbeks live in this area, and the Kazakh language here has a strong influence on the Uzbek dialects, and the Uzbek dialects have a strong influence on the Kazakh language.

2. The dialect of Bukhara Kazakhs. It includes populated areas up to Tomdi, Konimekh, Navoi, Karakol, Romiton and Nurota²³. In our opinion, the relative linguistic independence of the Kazakh diaspora is preserved in this region, but there

---

²⁰ Айдаров Т. Лингвистикалық география. – Алматы: Мектеп, 1977, – Б. 144.

²¹ Вайнрайх У. Языковые контакты. – Киев. Вища школа, 1979. – 255 с.

²² Айдаров Т. Қазақ тілінің лексикалық ерекшеліктері. – Алматы: Мектеп, 1975. – Б. 98

²³ Айдаров Т. Лингвистикалық география. – Алматы: Мектеп, 1977, – Б.45.

is an influence of the Uzbek language through school education and information systems.

There is no doubt that Kazakh writers were born and grew up in any of these areas and were educated in those mixed Kazakh dialects, which is why this dialect is reflected in their works.

The third paragraph of the first chapter is called “*Description of Kazakh fiction works reflecting Kazakh-Uzbek language contact*”. This paragraph provides brief information about the life and works of writers M.Omarov, T.Aybergenov, R.Rayimkulov and S.Imanbekov, who were born and grew up in the Republic of Uzbekistan, which is the object of our research, and the works of these local writers contain Kazakh words used in everyday life in the Uzbek area, the words used by the residents of the region in their professional activities, along with various grammatical forms specific to the area, as well as the names of people and places, were given information.

The second chapter of the work is devoted to “*Semantic features of the lexicon of the Uzbek language in the works of Kazakh writers*”, including words and word forms borrowed from the Uzbek language, words acquired from the Persian and Arabic languages through the Uzbek language and word forms are described.

In the first paragraph of Chapter II entitled “*Words adopted from the Uzbek language*”, words related to the dialects of the Uzbek language, the literary language and its history in the work of Kazakh writers are described, separated into semantic groups.

During the contact between the Uzbek and Kazakh languages, more local dialects passed from Uzbek to Kazakh dialects. We express this opinion in relation to the usage of Persian and Arabic words in the work of local writers. According to our calculations, there are 126 Uzbek (Turkic) words, 82 Persian words, and 82 Arabic words, appropriations are 79.

We will consider two categories of words and word forms that have been assimilated into the Kazakh dialect due to contact in the works of local Kazakh writers. These are: 1. Words and word forms borrowed from the Uzbek language. 2. Words and word forms borrowed from Persian and Arabic through Uzbek language.

As mentioned before, it was proved that the words borrowed from the Uzbek language in the works of local Kazakh writers were obtained through four sources: 1) dialects of the Uzbek language, from colloquial speech related words. Such words are often found in the works of Kazakh writers, of course, as we mentioned earlier, this situation is the result of their constant contact with the local Uzbek population. 2) words acquired from the literary language, fiction, in the course of the educational system. It is true that there is a shortage of words borrowed from fiction. That is why Kazakhs read the works of Uzbek writers mainly in translation, but it is widely popular for Kazakh writers to read historical and contemporary literature in Uzbek in their original form. That is why Kazakh writers have adopted many words from this literary language; 3) periodical press, radio, television and public meetings; 4) commonality of lifestyle with local Uzbeks.

In our research, we studied the words borrowed from the Uzbek language by dividing them into the following groups. Here are some of them:

Words indicating relatives and individuals. Words belonging to this semantic group are distinguished by their uniqueness. In Kazakh literature, much attention is paid to pure Kazakh words characteristic of national traditions. Nevertheless, local dialects have had their influence on fiction:

таға – tog‘a: *Есімде таға жұртта жүрген кезім.*

Жал ұстап, тай, құнанды мінгендерім.

Қақсайдың ең төріне жетіп алып,

Қақ қардың үңгіріне кіргендерім (СИ 78). Т. Аударов also

noted that the word *таға* is used instead of *нағашы* in the Kazakh dialects around Tashkent. In fact, the scope of the word *нағашы* in the Kazakh language is wide²⁴. The word *нағашы* was also used by local writers: *Жылап қалдым ақ тайлы// Нағашымды көргім кеп* (МО 24).

ер – er: *Егер менің ерім Сейіт халықтың қас жауы болса, онда сол халықтың досы кім? (PP 116). Иә, сол жігіт болады біздің еріміз* (PP 284). In the Kazakh language, the word *ер* is used for individuals, that is, to indicate gender, but the double meaning of this word is not recorded, but in this sense, its variant *күйеу* is actually used in the Kazakh literary language. In this example, the author creates the pride of the character by using the Uzbek word and creates a local coloring. In fact, there are places where the author also uses the word *күйеу*.

Food and related words to it. Such words were also used by writers. Those who appreciated Kazakh food, however, local Kazakhs also enjoyed eating Uzbek food, and such words, which were their expression, were reflected in fiction works:

тушпара – chuchvara: – *Татпап ең дәмін ешбірің*

Ұялшақ,

Ұяң үш бала?

Мінеки, сендер кешқұрым

Жейсіндер ыстық тушпара (МО 9). It is clear that,

this is favourite meal of Uzbek and Uygur peoples²⁵. It is known that this cuisine has become a custom among the Kazakh people in recent times.

қатық – qatiq: *Бір көргеннен адам сыры байқалмас,*

Байқаймын деп бәлкім ешкім айта алмас.

Кей жандар бар ұйып тұрған қатықтай,

Анау-мынау қозғағанға шайқалмас (ТА 16). In this case, the

writer could not use the word *айран* in the Kazakh language, because if this word were used, it would spoil the local color.

Clothing names. Most of the names of clothing are common to the Uzbek and Kazakh peoples, however, in the language of literary works, there are words specific to the Uzbek language in local dialects:

сым – shim: *Ашуыма шын тиіп,*

Құлақтары шұнтыып,

²⁴ Аударов Т. Қазақ тілінің лексикалық ерекшеліктері. – Алматы: Мектеп, 1975. – Б. 127.

²⁵ Bu taomning qaysi xalq va millatda dastlab paydo bo'lganligi masalasi boshqa ishda muhokama qilinadi.

Жынды джинси сым киіп

Жіптіктей боп сымпып (МО 139). In Kazakh fiction the word *шалбар* is used. Local writers also used this word: *Зер сала байқап қараған жан осы кезде басына тер сіңіп әбден сауыс боп қатқан қалпақ, үстіне жейдесіз шидам шекпен, бұтына жүннен тоқыған ескі шалбар, аяғына мал терісінен илеп жасаған шоқай киген қарттың тұла бойынан, ішкі дүниесінен гажап бір сырларды ұққан болыр еді* (PP 14).

Words that mean a sign, a feature, an opportunity:

гөззал – go'zal: Абайша айтсам қалам қас,

Навоиша айтсам гөззал тым.

Әзіл-сыр шертіп аралас,

Жан-жүйесін қозғалттым (ТА 300). Poet disconnected this word from its phonetic sphere in Uzbek language. However, he also used verse *гөзал* (*go'zal*) of that word:

Көз алмай келем толғанған

Көзінен теңіз – гөзалдың.

Ұйқысыз атқан таңдардан,

Таң түстес менің көз алдым (ТА 32). In the first example, the double use of the consonant “з” may be intended to indicate that it is pronounced with emotion and passion. The violation of synharmony in this word also shows that it has not been assimilated into the Kazakh language. In the Kazakh language, its synonym *сұлу* is used.

Words representing the names of weapons, jewelry, household items. Such words are rarely found in literary works, and those that do exist have not been assimilated into the speech of representatives of the local Kazakh dialect.

көзәйнек – ko'zoynak: Түн қойнынан шартарапқа жол ашқан,

Жиырма бес! Жұлдыздарға толы аспан.

Қою шапты, көзәйнексіз ұлылық,

Бір қимылы тұлғасына жарасқан (ТА 48). In Kazakh, its variant *көзілдірік* is used. use of the word *көзәйнек* is definitely to express locality.

Words describing time. Such words are also rare, which is explained by the fact that Kazakh writers made good use of common turkic words in the Kazakh language at the time:

азан – azon: Хан арық барып азанда

Құлаштан жүзіп көргемін.

Тобымнан сірә жазам ба,

Дәл түсте Бардан көлдемін (МО 73). *Бүгін азаннан бері атыңызды талай рет естіп, тұла бойым талай дірілдеп еді* (PP 303). In Kazakh language this meaning is represented with the word *таңертең*.

шақ – chog': – Жандарыңашып, қабырғаң емес сөгілер,

Жерің бе осы жеткенше сөзің сөгінер?

Сарқылдап біздер қайнаған шақта,ыстықсу

Басқаға емес, өз бауырымызға төгілер (МО 104). *Шадыман болған шақ қайда...* (МО 238). In Kazakh language this meaning is represented with the words such as *кез, уақыт*.

Words describing place. This type of words are rarely found in the works of writers.

таман – tomon: *Аң көрсе малы таманда,*

Барлығы бітті – тамам да (МО 53). *Кейде ол бүлк етпей, аласы мол үлкен тана көздерін жұмып, мойнын домбыраның құлағына таман әнтек ие түсіп, маужырап та отырды* (PP 8). The word *таман* (*tomon*) is not used in colloquial Kazakh language. It is true that both usages in the examples reflect the same concept of direction as in the Uzbek language. In the first use, there was a possibility to give the word *таман* with the word *жақ*, and in the second use with the word *қарай* (look), but the poetic purpose did not allow it, that is, the word *таманда* it can be noted that *тамам да* rhymes with the word form.

The second paragraph of Chapter II is entitled “*The Semantics of Persian words adapted to Uzbek in the works of Kazakh writers*” the semantics of words used in speech, as well as words acquired to Uzbek language in the works of writers are explained.

Person and specific words:

мейман – mehmon: *Адалдық, арыменен нанын тапқан,*

Халқы бар мейман десе барын шаиқан.

Тең болып, барлық ұлттар бағын ашқан (СИ 13). In

Kazakh literary language version *қонақ* is considered as the main lexical unit. In his poem “Uzbekistan”, poet did not like to use the word *қонақ* to express the Uzbek national spirit and used the word *мейман* borrowed from the Uzbek language.

құштар – xushtor: *Жақсылыққа құштар*

Бойда жігер, күш бар (МО 91). It is known from the explanatory dictionary of the Uzbek language that this word is *hushdor* in the Persian language, it was adopted into the Uzbek language in the form of *hushtar* (the second syllable begins with the consonant t), so local Kazakhs also pronounce it in this way. The poet uses the word *құштар* in the sense of a dreamer.

The third paragraph of chapter II entitled “Semantics of Arabic words acquired through Uzbek language in the works of Kazakh writers” interprets the semantics of Arabic words acquired directly from Uzbek language fiction and local dialects in the works of Kazakh writers.

The introduction of Arabic words into the Kazakh language is primarily related to the religion of Islam. This idea is connected with religious concepts, but there are also Arabic words that have been borrowed into the local Kazakh dialect from Uzbek fiction and directly from local dialects. Of course, most of these words are of the Kazakh language: they were also used in the Uzbek literary language and dialects, as well as in the area where Kazakhs live.

Words meaning science, politics, discipline. Many Uzbek words belonging to this semantic group can be found in the local Kazakh dialect:

гәп – gap: – *Мұнда бір гәп бар екен* (PP 120). *Бәсе, осында бір гәп бар деп едім-ау* (PP 258). The Uzbek phrase and its other meanings have not been adopted into the Kazakh language, but are recorded only in local Kazakh dialects. In these examples, the word *гәп* is used in the sense of problem, because the writer needed this meaning in the Uzbek language.

пәрмен – farmon: *Бар пәрменімен жұлқиды* (PP 82). This word is not used in its literal meaning, but it has taken its popular meaning, that is, it has taken the meaning of power. This word is expressed in northern Uzbek and local dialects by the expression *parmaniniñ barıñca*. In fact, the word decree has the meaning of force. In the Kazakh language, this word differs in that it is subordinated to the phonetic system of the language.

Natural phenomena and bird names. Such words were seen in poems addressed to children.

антаб – oftob: – *Жан рахаты –*
Жаздың ыстық антабын,
Қимай тұрсын қу тіршіліктің ақ таңын (МО 100). The version *антан* is also used:

Антанта аяласын деп,
Бұздым тау жалтыр мұздарын,
Мәңгілік сая қалсын деп,

Бауыңа балта ұрғызбадым (ТА 27). In the Kazakh language, instead of this word, the word *күн* is a literary norm. It seems that this word has not been assimilated into the Kazakh language, therefore its only orthographic variant has not been resolved.

Words meaning sign, quantity, level. Words belonging to this category were used effectively, because these words are actively used in local Kazakh dialects:

бегене – begona: *Ешқашанда колхоз түгілі, бегене біреудің ала жібін аттаған емес* (PP 14). Instead of this word, the word *жат* is used in the Kazakh language. The foreign variant of this word is also widely used in the Uzbek language. The meaning of this word in individual style is also observed: *Ол гана емес-ау, Сейітті бейне қазір гана көргендей, тінті оған оқтың-оқтың көзін қадап, тыжырына үнсіз қараумен болды да, кенет қазіргі жұмысына үш қайнаса сорпасы қосылмайтын бірен-саран бегене сұрақтар берді* (PP 9). In Uzbek, it is known that the word *begona* is used for words such as person, country, place, but there is no concept of *begona savol*. In this example, the word *бегене* means not related to the conversation.

Taste and sign word:

әзіз – aziz: *Жұпары жағымды,*
Арайлы таңым бар.
Әзіз отанда... (СИ 138).

Қандай тәтті, қандай әзіз,
Жүректен шыққан махаббат. (СИ 149). The version *газиз* of this word was also used: *Сен арылттың мұңнан газиз жұртымды* (ТА 52). The

occurrence of this word as a female name with the gender category indicator (-a) is reflected in literary works: *Бұл ғасыр бейне ертегі,*

Теңі жоқ жыр зой асылы.

Әз інілердің ертеңгі

Әзизалардың ғасыры (ТА 132). It seems that in the second syllable of this word, the Uzbek long vowel *u* is restored in the name of a person. The violation of synharmony in this word also requires an explanation. Also, another literary work of this word uses the version *ғазіз*: *Замат ойыма ғазіз апам түседі* (PP 48). It seems that the orthographic standard of this word in the works of local Kazakh writers has not been resolved. It is clear that the presence of the consonant *z* at the beginning of the word is related to the Arabic phoneme **ayn** being rendered by the phoneme *z*.

хеуетір(лен) – хавотір: *Келіннің хеуетірленгені дұрыс* (PP 214). In this example, the Uzbek meaning is taken exactly. It can be argued that this word is derived from a complex phonetic variant. Taking into account that local Kazakhs follow the law of synharmonism and this word is pronounced in the variant of *xavatir*, it is necessary to explain the phonetic variant of *хеуетір*.

Person semantic words:

тахаллус – taxallus: *Тахаллусы “Науаи” мен “Фаний” боп*

Өлеңдері екі тілде жазған (СИ 122). The use of this word shows that the writer was aware of Uzbek classical literature, but this word was not adopted into the Kazakh language.

ібіліс – iblis: *Жалбыр шаи ібіліске жұтпаған атына ыза болған Қаранар түсе қап, жаяу бармақшы болды* (PP 181). This word is found in speech native Kazakh people. In fact, this word was acquired through religious works.

Words that mean social status:

уәзір – vazir: *Ақыл айтқан, нақыл айтқан талайға,*

Уәзір болып, Құсайынға, сарайға (СИ 122). In this poem, he refers to Navoi's work as a *министр* in the kingdom of Husayn Baykara. In the Kazakh language, the word *министр* is used in this sense. So, writer Alisher used the term of his time to show the social status of Navoi.

давлат – davlat: *Құтты болсын мерекең – давлат тілім!...*

Өзбек тілім – давлат тілім, ардақ тілім (СИ 73). The word “*davlat*” is not found in the structure of the political system of Kazakhstan, but the term “*мемлекет*” is used, but it appears in the names of people in the form of “*davlat*”. In this example, it served the purpose of reminding the State language.

Words related to the religion of Islam. The Kazakh people have also adopted the religion of Islam and in this regard use Arabic words and concepts related to Islam. This paved the way for the use of local Arabic words and their phonetically modified variants in the works of writers:

аллаһ – olloh: *Күш берген Аллаһ далама,*

Өндірмей дәнді қала ма?

Қылтиып басы көрінді

Өткен соң біраз арада (МО 81). The word *allah* is used in the religious literature of the Kazakh language, but the word *құдай* is common among the local people. We note that the use of the letter *h* in the word refers to the etymological “*hoʻyi havvaz*” of the word, but there is also a variant of this word:

*Абат болсын, О дүниең,
Алладан менің сұрарым* (СИ 81) .

мінежат – тупојот: *Құрбан осылай мінежат етіп ат үстінде дуға оқиды* (PP 59). In the speech, it means to beg Allah. In the literary work, this word was tried to be adapted to the phonetic features of the Kazakh language, but it was not completed, that is, the synharmonism was broken, but this version exists in the Kazakh dialect.

бісмілла – bismillox: *Бисмиллақ демей, Көкең де* (МО 61). This word is pronounced *бісмілда* in Kazakh literary language. It seems that the writer chose a phonetic variant close to the Uzbek language.

Science words:

ілім – ilm: *Ешкімге түспей тұр саям,*

Алсам да шөлейт ілімін (МО 68). This word has the form *ғылым* in Kazakh literary language. Apparently, the word science was used under the influence of Uzbek scientific literature.

шер – she’r: *Мен саған бере алмадым қымбат сыйлық,*

Шерттім тек жүрегімнің шерін күй ғып (ТА 179).

In Kazakh language the word *she’r* is not used, but *өлең* is normal literary. It is clear that this is used for fiction.

Chapter III of the dissertation is called “**Reflection of Uzbek word formation, grammatical forms and phraseology in the works of Kazakh writers**”. Compound and double and repeated words, word group options, grammatical forms of words, and phraseologisms were used effectively. Some of them belong to the passive vocabulary layer of the Kazakh language, and for most of them the colloquial Uzbek language – local dialects and partially the literary language served as a source.

Formation of noun. Local Kazakh writers made good use of the arsenal of Kazakh word formation. Because of this, the creation of words specific to the Uzbek language is less noted.

-chi affix version. It is known that word formation with the affix **-chi** and its variants is widespread in all Turkic languages²⁶. Two versions of it are mentioned in Kazakh linguistics²⁷. In the works of local writers, some of the words formed by this affix are used in the Uzbek language.

-mii version. Turkic words were added:

темірші – temirchi: *Өтініш біздер жасадық*

Темірші азай – ұстаға (МО 38). The concept of “*Temirchi*” is used in the Kazakh language only in the later period, that is, the

²⁶ Серебренников Б.А., Гаджиева Н.З. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. – М.: Наука, 1986. – С. 99.

²⁷ Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы: Ана тілі, 1991. – Б. 150.

production of agricultural products from metal is spread only in the area of local Kazakhs.

The version **-шы** was added to Turkic words:

балташы – boltachi: – *Ұзынау сапты, әділім,
Тегіңе сен де тартасың.
Білместір кісі қадірін*

Көбейін кетті балташым?! (МО 257). In fact, the word *boltachi* does not exist in either the Uzbek or Kazakh languages. It can be considered as an occasional word. In this example, poet used the function of the affix **-шы** to make an analogy with the word *темірші* and provide fiction.

Complex word formation.

-ық+шы+лық affiksi:

пысықшылық – pishiqchilik: *Пысықшылық кезінде одан да алатыны жоғарыдағыдай төрттен бір, яғни төрт есенің біреуі еді (PP 152).* Of course, in both Uzbek and Kazakh language, each morpheme of this affix cannot be considered as an independent affix, but it is a whole affix, because in both languages there is practically no such morpheme as “*pishiqchi*” or “*pishiq*”.

The construction of quality.

-лі/лы affix version.

-лы version. Of course, it was added to the words ending with vowels. The basis of Arabic word was used to form adjective:

ибалы – iboli: «*Жөн бе, – деп, – кеткен бетімен»,
Қақпайды бала бетінен.
Сәлем де салар үлкенге,*

Ибалы бәрі шетінен (МО 17). In the Kazakh language, the word *shy* is used in the meaning of the word *iboli*.

-ғы version. Of course, it was added to the words ending with vowels.

It is added to the basis of Arabic word:

ақырғы – oxirgi: *Сүйемін мен, сүйемін мен сендерді,*

Алар демім қалғанынша ақырғы (ТА 7). In the Kazakh language, instead of this word, the word *соңғы* is considered a fact of the literary language. The word *ақырғы* is characteristic of the local Kazakh dialect, and it is also used in the variant of *axiryi* in synharmonic Uzbek dialects.

-сыз affix:

тағатсыз – тоқатсиз: *Тағатсыз аңсар ынтық үн,*

Жаралы хал зой зашық хал (ТА 106). We did not find any information about the quality formation of this affix from Kazakh linguistics.

In the Uzbek language, there are words made with the help of Persian prefixes, which have become the norm, but in fact, prefixes are not unique to the Kazakh language.

бе(й)-, ба- prefix. We did not find information about this Persian prefix in Kazakh linguistics.

бе- version. It is added to the basis of Arabic word:

*бейтаныс – betanish: Бейтаныс итке жақын кеп,
Басынан сипап-силама (МО 57).* The word *tanish* takes the prefix *be* which is characteristic of the Uzbek literary language and its dialects. Only in the local Kazakh dialect, the addition of the *y* consonant between the affix and the base provided uniqueness.

It is added to the basis of Persian word:

*беймаза – bemaза: Кешулердің беймаза бақытына,
Барлық сапар жүректен басталады. (ТА 113).* In fact, there is no such thing as *bemaза baxt*. In this place, the writer uses the word *беймаза* in relation to the word *кешу* (in the past tense) and understands it in the sense of difficulty, suffering. A variant of this word is also used:

*Беймаз бұлыт шығып аспанға,
Ауа да салды өзгеріп (МО 261).*

He made a word based on the Arabic word:

*бейруқсам – beruxsat: Бейруқсам үйге кірменті.
Орнына қойған құрметті (МО 17).* The word *бейруқсам* was not inserted into “Kazakh language lexis”.

ба- version. It is added to the basis of Arabic word:

*бақуат – baquvat: Бақуат жансын бәрің де
Болғанмен белің қылдайын (МО 247).* Due to the fact that this word is not in the Kazakh language, the author comments “*өте зор, мықты*” under the line. So, the word *мықты* in the Kazakh language could not be fully equivalent to the meaning of *baquvat*.

па- (no-) – prefix.

нақақ – nohaq: It forms Persian word from Arabic:

*Түкеңді нақақ ғайбаттап,
Айрылдың сап-сау аяқтан (МО 234). Нақақ жазылған (PP 257).*

In the second paragraph of the third chapter, “*Compound, double and repeated words*” are studied.

Compound words. It is noticeable that some words in such compound words are affixed both in the Uzbek language and in the works of local Kazakh writers, and in some of them, the feature of word combination can be felt.

A compound word is formed with the participation of Persian words:

кеселхана – kasalxona: Аудан орталығында кеселханада жатқан (PP 19). Instead of this word, the use of the word *аурухана* is active in Kazakh: *Сейім әйелін ауруханаға әкелген кеште түн бойы оның қасында болды (PP 111).* In this example, it should be noted that the word *xona* is being affixed, and it is proposed to call it an affixoid from the point of view of its lexical and affixal features.

*әтіргүл – atirgul: Ақ көбелек, сап-сары, көк көбелек,
Бұлардан басқа тағы көп көбелек.
Әтіргүлдің ісінен рақат тауып
Бәрі ұшып барады көкте бөлек (МО 72).*

қозапая – g‘ozaroya: *Мақта егетін жерлер қозапаядан тазартылып айдалды да, кең төгілді.* (PP 150). This word is used in the dialect of native Kazakh people and the works of local writers.

Pairs of words. In pairs of words, synonyms, words of the same and different forms, words with the connecting device **ба-** (with different version) of Persian origin are paired:

Pairing of Turkish words:

азық-ауқат – oziq-ovqat: – *Әрине, майдангерлерге азық-ауқат, киім-кешек керек-ақ* (PP 61). Instead of this word *азық-түлік* is used in Kazakh language.

желін-шапқан – yelib-yugurib: – *Арқасы желін-шапқанның...*

Дәріні дереу тапқанмын (MO 233). There is a word *жел* in the Kazakh language, but it cannot be used together with the word *yugurtoq*, as in the Uzbek language. Although there is a word *шабу* in Kazakh, the word form *шапқан*, which gives the form of chopan, is not used. So, the pair of words *желін-шапқан* is built on the model of the Uzbek language, and it is also characteristic of local Kazakh dialects.

A pair of words formed by connecting conjunctions:

үзік те жұлық – uziq-yuliq: *Жасаған өзі бастама,*

Бұл ісі үлгі басқаға:

Үзік те жұлық сол сымнан

Алыпты салып баспана (MO 44). In Northern Uzbek dialects, the word *uziq* used in the variant **üzik**. So, in this respect, the features of the Uzbek dialects and the Kazakh language are equal. The connection of words through the connector *te(te)* is also not characteristic of the Kazakh language, but it is determined that such a connection appeared on the basis of the analogue of repeated words (*keldi-da ketdi*).

Turkish and Persian words are paired:

жақын-жора – yaqin, jo‘ra: *Қайта өзімен бұрын қоян-қолтық жүрген жолдасы, яки жақын-жора, көз танысы қызмет бабымен жоғарылай қалса...* (PP 13). This word is derived from the Uzbek concept of *yaqinlari, jo‘ralari*, and in the Kazakh text it has a double form. In the Uzbek language, it is impossible to think about the word close pair.

Persian word pairs:

наз-нала(сыз) – nozvanola: *Наз-наласыз еркін сөйлеген Жамал барған сайын ашыла берді* (PP 116). The word *noz* is used in the variant *öz* from Kazakh, and the word *nola* is not used in Kazakh. Also, Jamal is not making a lamentation speech with threnody because the context doesn't support it. It is important that the words *noz* and *nola* in the Uzbek language do not form one semantic group and cannot form a pair of words, they are specific to different speech situations. Therefore, it is necessary to consider the use of *наз-нала* as an individual style of the writer.

Repeated words. Full repetition, affixed and incomplete repetition types of such words are recorded. Writers often use repeated words in the Kazakh language, at the

same time, repeated words formed on the basis of the Uzbek language pattern are also used.

Turkish words are repeated.

A repeated word consisting of word bases:

тўс-тўс(ман) – tush-tush(dan) / har tomondan: *Келип жатыр зияратқа тўс-тўстан* (СИ 112). This word was recorded in the northern dialect and works that belong to history of Uzbek language:

Ко ‘ngilda nuqtay xoling hayoli to ‘sh-to ‘shdin,

*Yog ‘in asarlaridur nuqta-nuqta axgar aro*²⁸ (Favoid ul-kibar).

The word is repeated with the Grammatical form. A fictitious word with a Persian base is repeated:

зорға-зорға – zo‘rg‘a-zo‘rg‘a: *Екі иінінен демін зорға-зорға алып, жер сыза еңбектеп бара жатқан Сейіттің көз алдына сондағы Құрбанның түрі елестей қалды да, тұла бойы түршігін кетті* (PP 315). In Kazakh language the word *әрең* is seen instead of this word .

In the Uzbek language, the occurrence of repeated words with conjunctions such as *-ma, -ba, -da* is a feature of both the literary language and the dialect. This analogy is also noted in the works of local Kazakh writers. They are as follows:

repeated word formed by **бе-** affix:

күнбе-күн – kunma-kun: *Балмұздақты күнбе-күн*

Аңсамайды кімде-кім? (МО 88). This repeated

word was created on the basis of the analogue of the Uzbek word *rang-barang*. The auxiliary word *ба* is historically formed from the form of the Persian declension.

In the third paragraph of the third chapter entitled “*Acquisitions of Grammatical Forms*”, the words used in grammatical forms typical of local Uzbek dialects in the works of Kazakh writers were interpreted.

Grammatical form-forming suffixes are used: Diminutive form of nouns:

-ек(-ak) affix:

дәнек – danak: *Өрікпен шырын дәнегі,*

Өріктің дәнек дәні еді.

Дидар да, Дәулет, Дәурен де,

Дәнектен жүдә дәмелі (МО 96). In the Kazakh language, the

use of the word *дәнек* form is not typical. The morphemic content of the word can be analyzed only historically.

They used complex verbs characteristic of the Uzbek language. In these verbs, Arabic and Persian words take part in the leading verbs:

A complex verb in the form of noun + imperfect verb with the verb to **etmoq:**

тәрк етін – tark (arabcha) etib: *Кеше түнде жаюлы төсегімді тәрк етін ең* (PP 67). In this, the pattern and pronunciation of the Uzbek literary language were taken.

In the paragraph of the third chapter called “*Usage of phraseological units in the structure of speech*” in the works of local writers, phraseologisms specific to the Uzbek language or in the form of the Uzbek language are noted. It is known that the

---

²⁸ Алишер Навоий. Фавоид ул-кибар. Мукамал асарлар тўплами. VI жилд. – Тошкент: Фан, 1990. – Б. 11.

phrases specific to the Uzbek language in the works of local writers are taken from the Uzbek literary language or its variants in the dialect:

бой көрсетми – bo‘y ko‘rsatdi: Қуам ан

Жерден, көктен де,

Бой көрсетми көктемде (МО 51). This

phrase is used in the sense of *o‘zini namoyon qildi*, and it is customary to use the word *o‘zini* instead of the word *bo‘y* in the Kazakh language.

көз ашқан – ko‘z ochgan: *Кетсек те бір кең тарқан,*

Көз ашқан жер – кенді алқан (МО44). In this

text like Uzbek language the meaning of *dastlabki joy* is focused.

күлiн бақнайды – kulib boqmaydi: *Кәмпiмсiз Қуан, Қуам та*

Бiр жанға күлiн бақнайды (МО141).

In the Kazakh language, the verb *boqmaq* is not used in the sense of *ko‘rmaq*. In this example, the phrase *күлiн бақнайды*, like the Uzbek language, means you don't like it or you don't like it.

баз кешти(м) – voz kechdi(m): *“Жолбарыс аты құрысын,*

Баз кештим одан!” – деп кетти (МО234). The word *baz* in this example misleads the reader, and in the phrase it is not understood that "I left again", but it is used in the sense of "I gave up" as in the Uzbek language.

It seems that local writers used phraseological expressions specific to the Uzbek language as a local factor and tool to ensure the fiction of their works.

General conclusions

1. Language contact is a process that can occur in all regions where individuals live. The topic we are studying and its material can be considered as a processed version of the contact of languages, because its materials – words and grammatical forms - were originally transferred from the Uzbek language (Uzbek dialects or literary language) to Kazakh dialects, and from it words and is reflected in the works of local writers.

2. An abstract phenomenon occurs when related languages and their dialects are in constant contact, and it first of all leads to thinking about lexical acquisitions.

3. It was proved that the words adopted from the Uzbek language in the works of local Kazakh writers were obtained through four sources: 1) direct daily communication with representatives of local Uzbek dialects; 2) reading artistic, scientific and political literature in Uzbek; 3) periodical press, radio, television and public meetings; 4) commonality of lifestyle with local Uzbeks.

4. The linguistic elements characteristic of the Uzbek language in the works of Kazakh writers are directly the dialect of this writer, that is, the dialect of the people of the place where the writer lived and still lives, and it is mainly the historical and historical result of the mixed and neighboring lives of representatives of the Kazakh and Uzbek nations is a modern reflection.

5. Persian and Arabic words in the works of local writers consist of words used directly in the reality of the Uzbek language, that is, in its dialects and in the Uzbek

literary language, and their semantics are exactly the same as those in the Uzbek language.

6. The lexicon (Uzbek, Persian, Arabic) borrowed from the Uzbek language in the works of local Kazakh writers refers to various modern layers of the Uzbek language, including relatives, food, clothing, behavior, science, etc.

7. The use of words and word forms from the Uzbek language area by local Kazakh writers in their works can be called dialecticism, they are almost among the basic words of the Kazakh language in the southern areas of the Kazakh language and in the regions of the Republic of Uzbekistan. has passed.

8. In the works of local writers, the contact of Kazakh-Uzbek languages is not only visible in the lexicon, but also in the grammatical forms, phonetic phenomena, features of colloquial speech, idioms within the word groups.

9. In all places where local Kazakh writers used the possibilities of the Uzbek language, they adapted them to the phonetic features of the Kazakh language, but there were also cases of writing the same word in different phonetic variants (эзиза/ фазиза, etc.).

10. Contact of Kazakh-Uzbek languages and their results have already been mentioned in studies, but they are described in the literature as the characteristics of Kazakh dialects in the Republic of Uzbekistan.

11. It should also be noted that Uzbek appropriations in the works of local Kazakh writers are used in different ways: lacunarism, rhyme, syllable necessity, etc.

**РАЗОВЫЙ НАУЧНЫЙ СОВЕТ НА ОСНОВЕ НАУЧНОГО
СОВЕТА DSc.03/30.12.2019.FIL.19.01 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ
СТЕПЕНЕЙ ПРИ ТАШКЕНТСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
АЛИШЕРА НАВОИ**

**ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ АЛИШЕРА НАВАИ**

САЙФУЛЛАЕВ БАУЫРЖАН НУРУМБЕТОВИЧ

**ОСОБЕННОСТИ КОНТАКТА УЗБЕКСКОГО И КАЗАХСКОГО
ЯЗЫКОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ
(НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ КАЗАХСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН)**

**10.00.06 – Сравнительное литературоведение, сопоставительное
языкознание и переводоведение**

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО
ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Ташкент – 2024

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан за № В2023.3.PhD/Fil3883.

Диссертация выполнена в Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои.

Автореферат диссертации размещен на трех языках (узбекском, английском, русском (резюме)) на веб-странице Научного совета (www.tsuull.uz) и Информационно-образовательном портале “ZiyoNet” (www.ziynet.uz).

Научный руководитель:

Аширбаев Самихон

доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты:

Мухамедова Саодат Худойбердиевна

доктор филологических наук, профессор

Мынгбаев Нурлан Джакипович

доктор филологических наук, профессор

Ведущая организация:

Гулистанский государственный университет

Защита диссертации состоится “__” _____ часов __ 2024 года на заседании Разового научного совета на основе научного совета DSc.03/30.12.2019.Phil.19.01 при Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои (Адрес: 100100, г. Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хаджиба, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.tsuull.uz); e-mail: monitoring@www.tsuull.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои (зарегистрирована за № ____). Адрес: 100100, г. Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хаджиба, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.tsuull.uz); e-mail: monitoring@www.tsuull.uz.

Автореферат диссертации разослан “__” _____ 2024 года.
(Протокол реестра за № от “__” _____ 2024 года).

Ш.С.Сирожидинов

Председатель Разового научного совета на основе научного совета по присуждению ученых степеней, д.филол.н., академик

К.У.Пардаев

Ученый секретарь Разового научного совета на основе научного совета по присуждению ученых степеней, д.филол.н., доцент

С.Э.Нормаматов

Председатель Разового научного семинара на основе научного совета по присуждению ученых степеней, д.филол.н., профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Актуальность и востребованность темы диссертации. В мировой лингвистике усилилось внимание на вопрос контакта языков. Известно, что особенности развития исторически связанных языков и диалектов, а также усиление в мире миграции населения прокладывают широкую дорогу контакту языков. Эта проблема существовала на всех этапах человеческого общества, но научное изучение в мире связано с появлением сравнительно-исторической лингвистики в XIX веке. “Волновая теория”²⁹, которая появилась в этот период, доказала естественную связь среди языков. В мировой лингвистике контакты языков назывались по-разному. Среди них известно понятие “союз языков”, оно продолжилось и в последующих периодах. Хотя понятие “контакт языков” не может полностью заменить понятие “союз языков”, оно может объединить их общие свойства. Это ставит актуальный вопрос перед любым языкознанием, в том числе и перед тюркологией, и эта проблема является основой данной исследовательской работы.

В мировой лингвистике отмечается несколько видов контакта языков: контакт языков, билингвизм, заимствование слова, интерференция, субстрат и другие. В данной работе учитывая их, актуально изучение нового процесса, то есть вопроса отражения свойственных узбекскому языку особенностей в художественной литературе на казахском языке, созданной при условиях двуязычия в ареале этих народов в результате контакта языков узбекского и казахского народов, исторически проживающих на одной земле. Также в науке развивается теоретическое исследование текстов в лексико-семантическом, синтаксически-семантическом, функционально-методическом, коммуникативно-прагматическом и других аспектах, которые являются результатом исследований языкового контакта. Сейчас, наряду с теоретическим изучением особенностей языкового контакта³⁰, появляются и работы³¹, посвященные продвигаемому нами новому направлению, а именно влиянию ведущего языка в диалектной зоне на языки контакта и их использованию в произведениях писателей, выросших в этой области, но вопрос использования узбекского языка и его специфических особенностей в творчестве писателей, выросших в Республике Узбекистан и сформировавшихся в духе узбекских диалектов, до сих пор не является объектом исследования. Данная проблема рассматривается как актуальный вопрос данной диссертационной работы и реализуется в соответствии с языковой политикой Президента Республики Узбекистан.

Современное развитие мировых языков и диалектов в период независимости требует проведения исследований в новых направлениях.

---

²⁹ Гаджиева Н.З. Проблемы тюркской ареальной лингвистики. – Москва: Наука, 1975. – С. 208.

³⁰ Бахтикиреева У. М. Художественный билингвизм и особенности русского художественного текста писателя билингва: автореф. ... доктора филол. наук. – Москва, 2005.

³¹ Рахимжанов К. Х. Языковые контакты и их отражения в региональной художественной литературе (на материале творчества писателей Павлодарского прииртышья): автореф. ... канд. филол. наук. – Алматы, 2005.

Известно, что в Ташкентской, Бухарской, Наваинской, Джиззахской областях Республики Узбекистан бок о бок с узбеками проживают представители казахского народа. Несмотря на то, что их языком является казахский, они в повседневной жизни могут применять узбекский язык. Другими словами, царит билингвизм. Выходцами данного ареала также являются многие писатели и поэты казахского народа. Они творят на казахском языке, но существуют своеобразные особенности языка их произведений, они образовали своеобразный диалект благодаря образу жизни данного ареала, местному производству, политическим, культурным процессам, взаимному общению, то есть казахские диалекты под сильным воздействием узбекского языка. Эти диалекты сформированы издревле, и проникли в дух местного казахского народа. Безусловно, эти процессы можно отметить не только в отношении узбекского и казахского языков, но и во всех регионах мира.

Научные результаты данной диссертации в определенной степени служат реализации задач, поставленных в Указах Президента Республики Узбекистан “О создании Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои” за № УП-4797 от 13 мая 2016 года, “О мерах по кардинальному повышению роли и авторитета узбекского языка в качестве государственного языка” за № УП-5850 от 21 октября 2019 года, “О мерах по дальнейшему развитию узбекского языка и совершенствованию языковой политики в стране” за № УП-6084 от 20 октября 2020 года, в Постановлениях “О мерах по дальнейшему развитию системы высшего образования” за № ПП-2909 от 20 апреля 2017 года, “О дополнительных мерах по повышению качества образования в высших образовательных учреждениях и обеспечению их активного участия в осуществляемых в стране широкомасштабных реформах” за № ПП-3775 от 5 июня 2018 года, “О широком праздновании тридцатилетия принятия закона Республики Узбекистан “О государственном языке”” за № ПП-4479 от 4 октября 2019 года, а также в других соответствующих нормативно-правовых документах.

Объектом исследования являются слова и грамматические формы, свойственные узбекскому языку и его диалектам, данные в сборниках стихов Мекембая Омарова “Ай астындағы айналайындар”, Тулегена Айбергенова “Бір тойым бар”, Сапарбека Иманбекова “Туған жер тынысы”, в романе Рахметоллы Раимкулова “Қара жорға”.

Научная новизна исследования:

впервые был изучен вопрос отражения особенностей узбекского языка в произведениях местных казахских писателей в результате контакта казахского и узбекского языков, определено заимствование свойственных узбекскому языку особенностей посредством местных узбекских диалектов, а также информационных систем на узбекском языке, художественной и научной литературы в зависимости от проживания казахов, являющиеся представителями тюркского языка, в реалии узбекского языка и, в качестве результата этого, в зависимости от того, в каком ареале проживает казахоязычное население;

изучение контакта казахского и узбекского языков реализовано на основе теорий мирового опыта, установлено, что этот контакт находится на адстратном уровне, признанном в мировой практике, а также в работе обосновано, что отражение особенностей узбекского языка ареалов казахского языка в произведениях местных казахских писателей является результатом социальной, культурной жизни;

фактическими примерами утверждено, что казахские писатели при реализации местного колорита не ограничены только воздействием узбекских диалектов, вместе с этим, что использование ими в повседневной жизни художественной и научной литературы, временной прессы и других информационных средств узбекского языка также прокладывают им путь к применению лексических и семантических особенностей, словообразования, морфемной системы и устойчивых словосочетаний узбекского языка в произведениях;

определены значения свойственных узбекскому языку слов, встречающихся в речи местных казахов, в произведениях местных казахских писателей, а также значения в казахском языке персидских и арабских слов, заимствованных из узбекского языка на местные казахские диалекты, дифференциально проанализированы заимствование морфем и устойчивых словосочетаний на казахский литературный язык, а также места, где некоторые из них использованы по необходимости в процессе установления только сути художественного произведения.

Внедрение результатов исследования. На основе научных результатов по исследованию особенностей контакта узбекского и казахского языков в художественной литературе:

научно-теоретические выводы о роли заимствованных из узбекского языка слов и грамматических форм в обеспечении художественности в произведениях казахских писателей, использованы в инновационном проекте Центра обучения основам делопроизводства на государственном языке и повышения квалификации при Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои за № П-4721101717 по теме “Создание интерактивной электронной платформы национальных названий объектов обслуживания”, выполненном в 2022-2023 годах (справка Центра обучения основам делопроизводства на государственном языке и повышения квалификации при Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои за № 1435 от 28 декабря 2023 года). В результате это стало основой того, что изучение контакта казахского и узбекского языков реализовано на основе теорий мирового опыта, установлено, что этот контакт находится на адстратном уровне, признанном в мировой практике, а также в работе обосновано, что отражение особенностей узбекского языка ареалов казахского языка в произведениях местных казахских писателей является результатом социальной, культурной жизни;

выводы по первичному обоснованию вопроса отражения особенностей узбекского языка в произведениях местных казахских писателей в результате контакта казахского и узбекского языков, по определению заимствования свойственных узбекскому языку особенностей посредством местных узбекских диалектов, а также информационных систем на узбекском языке, художественной и научной литературы в зависимости от проживания казахов, являющиеся представителями тюркского языка, в реалии узбекского языка и, в качестве результата этого, в зависимости от того, в каком ареале проживает казахоязычное население, использованы в практическом проекте по теме “Создание нормативно-правовых основ нейминга на узбекском языке” за № А-ОТ-2019-10, выполненном в 2020-2022 годах в Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои (справка Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои за № 04/1-967 от 17 апреля 2024 года). В результате это послужило осознанию того, что узбекский язык и заимствованные через него слова, а также грамматические формы в произведениях казахских произведений значимы для казахской диалектологии, а также для узбекской ареальной лингвистики, и их теоретическому и практическому обогащению, осознанию своеобразных особенностей использования языков контакта и места в выражении местного колорита;

сведения о том, что казахские писатели при реализации местного колорита не ограничены только воздействием узбекских диалектов, вместе с этим, что использование ими в повседневной жизни художественной и научной литературы, временной прессы и других информационных средств узбекского языка также прокладывает им путь к применению лексических и семантических особенностей, словообразования, морфемной системы и устойчивых словосочетаний узбекского языка в произведениях, использованы в программах “Adabiy jarayon”, “Арайлы өңір” телерадиоканала “O‘zbekiston” (справка телерадиоканала “O‘zbekiston” Национальной телерадиокомпании Узбекистана за № 04-36-763 от 20 июня 2024 года). В результате узбекский язык и прошедшие через него слова и грамматические формы в произведениях казахских писателей имеют важное значение как для казахской диалектологии, так и для узбекской ареальной лингвистики, и послужили их теоретическому и практическому обогащению.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы, общий объем составляет 150 страниц.

E'LON QILINGAN ILMIY ISHLAR RO'YXATI
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

I bo'lim (I part; I часть)

1. *Sayfullayev B.N.* Dialektal zonalarda kontaktologiya masalasining badiiy adabiyotdagi xususiyatlari / Til va adabiyot ta'limi. – Toshkent, 2023. № 6. – B. 27-30. (10.00.00; № 9).
2. *Sayfullayev B.N.* Ўзбек-қозоқ диалектал фраземаларининг таркибий хусусиятлари // Фан ва жамият. – Нукус, 2023. – Б. 93-95. (10.00.00; № 2).
3. *Sayfullayev B.N.* Қозоқ адиблари асарларидаги ўзбек тили лексикасининг семантик хусусиятлари // Хоразм Маъмун Академияси ахборотномаси. – Хива, 2024. – Б. 191-193. (10.00.00; № 21).
4. *Sayfullayev B.N.* Qozoq adiblari asarlaridagi o'zbek tili leksikasining semantik xususiyatlari // Til va adabiyot ta'limi. – Toshkent, 2024. № 3. – B. 34-37. (10.00.00; № 9).
5. *Sayfullayev B.N.* Contactology of Languages: Relationship between Uzbeki and Kazakh Languages // Web of Semantics: Journal of Interdisciplinary Science. Volume:02 Issue:04|2023.(Impact Factor: 10.88)
6. *Sayfullayev B.N.* Methodological Basis of the Theory of Contology // Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521). VOL. 2 NO. 6 (2024), ARTICLES. Published 2024-06-12.
7. *Sayfullayev B.N. Ashirboyev S.* Dialektal zonalardagi kontaktologik jarayonlar talqini // “O'zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiyasi materiallari. – Toshkent, 2023. – B. 51-54.
8. *Sayfullayev B.N.* Көркем шығарма тілінде кездесетін диалектизмдер // “Жоғары білім беруді интернационалдандыру: тәжірибе, проблемалар және даму перспективалары” халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. – Қызылорда, 2023. – Б. 694-699.
9. *Sayfullayev B.N.* Өзбек және қазақ тілдері контактының көркем шығармадағы ерекшеліктері // “O'zbek filologiyasi: muammo va yechimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Toshkent, 2024. – B. 73-77.
10. *Sayfullayev B.N.* Диалектілік фразеологизмдердің өзіндік ерекшеліктері // O'zbek shevalari tadqiqotlari: Amaliyot, metodologiya va yangicha yondoshuv” mavzusidagi respublika ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2021. – B. 262-267.

II bo'lim (II part; II часть)

11. *Sayfullayev B.N.* Characteristics of the problem of contactology in dialectal zones in fiction // Best journal of innovation in science, research and development. ISSN: 2835-3579 Volume:02 Issue:06|2023. (Impact Factor: 6.041)

12. *Sayfullayev B.N.* Тіл білімінде контакт және контактология мәселесі. “Hozirgi ta’lim jarayonida til va adabiyot masalalari: transformatsiya va rivojlanish tendensiyalari” mavzusidagi Xalqaro miqiyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Toshkent, 2023. – B. 129-134.
13. *Сайфуллаев Б.Н.* Көркем шығарма тіліндегі диалектизмдер (М.Омаров пен Қ.Сейданов шығармалары мысалында) // Uluslararası türklerin dünyası sosyal bilimler sempozyumu. – Ankara, 2023. – B. 852-858.
14. *Sayfullayev B.N.* Til kontaktlarining badiiy adabiyotda aks etishi // “O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2024. – B. 173-180.
15. *Sayfullayev B.N.* Dialectisms in the Language of Literary Works // Central asian journal of literature, philosophy and culture // Volume: 04 Issue: 06 June 2023. (Impact Factor: 5.041)
16. *Sayfullayev B.N.* Structural Features of Uzbek-Kazakh Dialectal Phrasemas // Central Asian journal of social sciences and history. VOLUME: 03 ISSUE: 05 | MAY 2022(ISSN: 2660-6836). – B. 149-152. (Impact Factor: 10.88)
17. *Sayfullayev B.N.* Қозоқ ва ўзбек тиллари фразеологиясининг ўрганилиши тарихига доир // Raqamlashtirish davrida o‘zbek tilini davlat tili va xorijiy til sifatida o‘qitish masalalari: mahalliy va xorijiy tajriba. – Toshkent, 2024. – B. 648-655.

Aftoreferat “Oltin bitiklar” jurnali tahririyatida tahrirdan o‘tkazildi.